

**Мугалимдер жана тарбиячылар үчүн
жалган маалымат менен күрөшүү жана
билим берүү, окутуу аркылуу санариптик
сабаттуулукту жогорулатуу үчүн колдонмо**

Ыраазычылык билдирүү

Колдонмо “ECORYS” консалтинг компаниясы менен байланышкан консультанттар жетектеген Билим берүү жана окутуу аркылуу Санариптик сабаттуулукту жогорулатуу жана жалган маалыматка каршы күрөшүү боюнча Эксперттик топтун колдоосунда Европа Комиссиясы тарабынан иштелип чыккан. Комиссия төмөнкүлөргө ыраазычылык билдирет:

Ахмет Мурат Килич, Европа Кеңеши
Алина Баргаона
Арминас Варанаускас
Кесси Хейг, Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму (ЭКӨУ)
Чаро Садаба, Санариптик изилдөөлөрдүн ибериялык борбору, Наварра университети
Клаус Хьёрт
Дивина Фрау-Мейгс, «Savoir Devenir» уюмунан
Элени Киза
Габриэлла Тинсз, Шведдердин билим берүүчү радиоберүү компаниясы
Джакомо Маццони
Ирина Андриопулоу
Йенс Вермеерш, Билим берүү кызматкерлеринин европалык федерациясы
Джулиана вон Репперт-Бисмарка, «Калп детектору»
Камила Микульски, Костюшко Институту
Кари Кивинена, Европа бриимдигинин интеллектуалдык менчик боюнча ведомстволук (EUIPO)
Норман Рённер, «ALL DIGITAL» тобу
Онно Хансен -Стажински
Сэлли Рейнолдс, ЖМК жана окутуу Ассоциациясы
Сандру Тройя
Стейси Фёзерстоун, «МЕТА»
Томас Найгрена
Вени Марковски
Витор Томе

Европа Комиссиясы бул басылманы кайра колдонуудан келип чыккан кесепеттер үчүн эч кандай жоопкерчиликти албайт.

Люксембург: Европа Биримдигинин басылмасы. 2022-ж.
© Европалык биримдик. 2022-ж.

Европа Комиссиясынын документтерин кайра колдонуу саясаты Комиссиянын документтерин кайра пайдалануу жөнүндө 2011-жылдын 12-декабрындагы 2011/833/EU Комиссиясынын чечиминин негизинде ишке ашырылат (OJ L 330, 14.12.2011, 39-б.).

Эгерде башкасы белгиленбесе, бул документти кайра колдонууга Creative Commons уюмунун (CC-BY 4.0) Attribution 4/0 International Эл аралык Коомдук Лицензиясына (CC-BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) ылайык уруксат берилет. Бул туура маалыматтар жана ар кандай өзгөртүүлөр жөнүндө маалымат берилген шартта кайра колдонууга уруксат берилгенин билдирет.

Европа Биримдигине кирбеген нерселерди башка колдонуу же кайра чыгаруу үчүн тиешелүү автордук укук ээлеринен уруксат алуу керек.

Мазмуну

1. Баш сөз	6	8. Мектепте жана класстагы санариптик сабаттуулукту талдоо жана баалоо: мугалимдер жана тарбиячылар үчүн конкреттүү колдонмосу.....	34
2. Киришүү.....	8		
3. Колдонмону билим берүү жана тарбия берүүдө колдонуу.....	9		
Колдонмо кимдер үчүн арналган?	10		
4. Бул Колдонмо үчүн негизги терминдерди аныктоо.....	11	Билим берүүдө санариптик сабаттуулук менен байланышкан натыйжалуу ыкмаларды баалоо	39
5. Сахнаны даярдоо	13	Ресурстар боюнча эскертүү	39
Санарип мектеп чөйрөсүндө окутуу жана изилдөө	13		
Колдонмо жана кеңештер - процесске чейин, убагында жана мектептен кийин жана класста иштөө	15		
Жумушка чейин Мектептин кызыкдар жактарын тартуу.....	15		
Иштөө процессинде	19		
Жумуштан кийин	19		
6. Класста жана мектепте санариптик компетенттүүлүктү түзүү: санариптик жарандардын орношу.....	20		
Санариптик сабаттуулук боюнча билим берүүнү баштоого даярданууда.....	21		
Санариптик сабаттуулук максаттарын түшүнүү.....	22		
7. Жалган маалымат: Биз эмне туурасында айтып жатабыз?	24		
Карап чыгуу үчүн аракеттердин атаандаш пландары.....	25		
Жалган маалыматтын мүнөздөмөсү	26		
Жалган маалымат эмне үчүн жаралат жана тарап кетет?	26		
Фактыларды текшерүү деген эмне?	28		
Жалган маалыматты жокко чыгаруу деген эмне.....	29		
Маалыматтын тактыгын баалоо жана мыйзамдуу булактарды кантип тастыктап жана колдонуу керек	30		
Жалган маалыматтын ар кандай параметрлерин түшүнүү	30		
Жалган маалыматтын этикалык аспектилери.....	30		
Жалган маалыматтын экономикасы.....	31		
Жалган маалыматтын айрым когнитивдүү жана эмоционалдуу параметрлери.....	32		
Биз эмнени баалай алабыз жана эмне кыла алабыз?	34		
Баалоо практикасынын типтери.....	34		

Колдонмодогу аракеттер планынын тизмеси

Сахнаны даярдоо

Аракеттер планы 1: Жалган маалымат менен иштөө

Аракеттер планы 2: Көп сандаган булактар аркылуу мультиперспективалуулукту изилдөө

Класста жана мектепте санариптик компетенттүүлүктү түзүү: санариптик жарандардын орношу

Аракеттер планы 3: Европалык санарип эрежелер жана принциптер тууралуу декларация менен иштөө

Аракеттер планы 4: Санариптик изди изилдөө

Жалган маалымат: Биз эмне туурасында айтып жатабыз?

Аракеттер планы 5: Чечим: бул факты же пикирби?

Аракеттер планы 6: Маалымат тууралуу талкуулоо

Аракеттер планы 7: Изилдөө - эмне үчүн Жалган маалымат түзүлөт?

Аракеттер планы 8: ЖМКда эркиндикти талкуулоо

Аракеттер планы 9: Фактыларды текшерүү

Аракеттер планы 10: Каттышуучулар менен Жалган маалыматтын технологиялык аспектилерин талкуулоо

Аракеттер планы 11: Жалган маалыматтын экономикасын талкуулоо

Аракеттер планы 12: Конспирологиялык теорияларды талкуулоо

Колдонмодугу кеңештердин

тизмеси

Сахнаны даярдоо

1-кеңеш: Катышуучуларды тартуу

2-кеңеш: Ата-энелерди тартуу

3-кеңеш: Карама каршы көйгөйлөрдү чечүү

4-кеңеш: Эмпаниянын пайда болушу

5-кеңеш: Жыйынтыктарды чыгаруу

Класста жана мектепте санариптик компетенттүүлүктү түзүү: санариптик жарандардын орношу

6-кеңеш: Оюндардын негизинде геймификация жана изилдөө

7-кеңеш: Окуучуларга багыт алуу

Жалган маалымат: Биз эмне туурасында айтып жатабыз?

8-кеңеш: Булактарды текшерүү

9-кеңеш: Өзгөрүүгө жетишүү

10-кеңеш: Жалган маалыматты алдын ала ачуу жана жокко чыгаруунун үүстүнөн окуучуларыңыз менен иштөө

11-кеңеш: Адам укугу менен байланыштыруу

Мектепте жана класстагы санариптик сабаттуулукту талдоо жана баалоо: мугалимдер жана тарбиячылар үчүн конкреттүү колдонмосу

12-кеңеш: Кесиптештер менен байланыш

13-кеңеш: Окуучулардын компетенциясын баалоо

14-кеңеш: Баалоонун мүнөзүнүн үстүндө ой жүгүртүү

15-кеңеш: Окуучулардын изилдөөчү көндүмдөрүн баалоо

16-кеңеш: Университеттер менен байланышты колдоо

1. Кириш сөз

Жалган маалыматка каршы күрөшүү жана билим берүү жана окутуу аркылуу санариптик сабаттуулукту жогорулатуу боюнча Мугалимдер жана тарбиячылар үчүн колдонмону сиздер менен бөлүшүүгө кубанычтамын. Бул колдонмо 2020-жылдын сентябрында 2021-2027-жылдарга санариптик билим берүү боюнча иш-аракеттер планынын бир бөлүгү катары жарыяланган жана биздин жаштарга бири-бири менен байланышып, динамикалуу демократиябызга салым кошууда өз үнүн онлайн табууга мүмкүндүк берүүчү маанилүү кадам болуп саналат.

Камкорчулардын жана мугалимдердин жетекчилиги жана колдоосу менен биз биргелешип жаштарыбызга критикалык ой жүгүртүп, онлайн режиминде туура тандоо жасоого жана алардын туруктуулугун бекемдөө менен коопсуз болууга жардам берип жатабыз. Мугалимдер жана тарбиячылар жаштардын санариптик көндүмдөрүн жана компетенцияларын калыптандырууда маанилүү ролду ойношот.

Ушул себептен улам, биз бул колдонмо жөнүндө маалымат берген Комиссиянын Эксперттик тобун түздүк. Жана биз академиялык, журналистика, телерадиоберүү, жарандык коом, технологиялык компаниялар жана кеңири билим берүү жана окутуу коомчулугунун кеңири чөйрөсүндөгү эксперттерди алардын чоң билимин жана биринчи колун тажрыйбасын колдонуу үчүн чогулттук.

Бул Эксперттик Топтун милдеттенмеси жана жоопкерчиликтүү мамиле төмөнкү келтирилген барактарда чагылдырылган. Бул колдонмо класстарда колдонуу үчүн арналган

Европа боюнча жана шыктандыруучу окутуу практикалары.

Бул колдонмо жаңы болгону менен, биз нөлдөн баштаган жокпуз, анткени санариптик сабаттуулук да, жалган маалыматка каршы күрөш да Ебнын саясий күн тартибинде маанилүү орунда турат. Биз муну жалган маалымат боюнча иш-аракеттер планын, Европанын демократиялык аракеттер планын, Санариптик кызмат көрсөтүүлөр актысын жана жаңыланган Балдар үчүн жакшыраак интернет (VIK+) стратегиясын ишке ашыруудан көрөбүз. Ошо сыяктуу эле, билим берүү жана окутуу аркылуу биз Эразмус+ программасы, Европалык тилектештик корпусу жана eTwinning программасы аркылуу экспертизаны колдоону улантабыз. Ушунун негизинде иш алып баруу биздин европалык билим берүү тармагында жүрүп жаткан аракеттерибиздин өзөгүн түзөт.

Бирок, санариптик сабаттуулукту жогорулатууга жана жалган маалыматка каршы күрөшүүгө келгенде билим берүүнүн жана окутуунун ролун күчөтүү зарылчылыгы да ачык. Бул колдонмо менен менин максатым мугалимдерге жана тарбиячыларга окуу максаттарын, педагогикалык практикаларды жана практикалык иш-аракеттерди бир түшүнүктүү документте камсыз кылуу, класста иштеген нерселерге көңүл буруу жана мугалимдердин жана тарбиячылардын аң-сезимин шыктандыруу үчүн жаңы идеяларды сунуштоо.

ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ОКУТУУ АРКЫЛУУ САНАРИПТИК САБАТТУУЛУКТУ ЖОГОРУЛАТУУ

Бул жыл - 2022 - Европалык жаштар жылы. Ал эми жаштардын келечекке болгон умтулуулары жана үмүттөрү мени жана менин команدامды мындан ары да өзгөрө турган саясатты түзүүгө умтулууга шыктандырат.

Көрсөтмөлөр Эксперттик топтун Корутунду баяндамасы менен толукталат, анда колдонмолорду иштеп чыгуудагы маанилүү түшүнүктөр, Евробиримдиктин жана мүчө мамлекеттердин деңгээлиндеги негизги демилгелер жана учурдагы программаларга сереп берилет.

Муну ишке ашыруу үчүн бардыгын жасаган ушул панелдеги эксперттерге терең ыраазычылык билдиргим келет.

Бул колдонмо узак жолдун бир бөлүгү жана биздин иш ушуну менен эле токтоп калбайт. Бул Жалган маалымат феноменине кандай жооп кайтаруу керектиги жөнүндө Комиссиянын ой жүгүртүүсүн билдирүүчү процесстин бир бөлүгү болуп саналат.

Мен сизди бул саякаттын бир бөлүгү болууга чакырам.

Мария Габриэль

**Инновациялар, изилдөөлөр, маданият,
билим берүү жана жаштар иштери боюнча
комиссары**

2. Киришүү

Санариптик сабаттуулукту илгерилетүү жана класстарда жана мектептерде жалган маалымат менен күрөшүү эч качан азыркыдай маанилүү болгон эмес. Мугалимдер/педагогдор да, окуучулар да, мектептердин денгээлине жана түрүнө карабастан, сиз мурда болуп көрбөгөндөй көп окуп, угуп жана көрө ала турган татаал онлайн чөйрөдө өтүп жатышат.

Бул мектеп чөйрөсүндө жана сыртында маалымат табуу жана башкалар менен баарлашуу үчүн теңдешсиз мүмкүнчүлүктөрдү берет. Улам барган сайын санариптик дүйнө окууга жана окуу борборуна карай жылып баратат. Мурда окуу китептери жана басма булактары гана болгон жана билим салыштырмалуу жергиликтүү болгон жерде, бүгүн дүйнө биздин манжабыздын учунда тургандай болуп сезилет.

Мугалимдер жана тарбиячылар катары, сиз жаштарга барган сайын өсүп жаткан санариптик дүйнөдө өмүр бою үйрөнүүчү болуу үчүн зарыл болгон компетенцияларды алууга жардам берүү үчүн маанилүү позицияда турасыз. Санариптик компетенцияларга ээ болуу теңдешсиз окуу мүмкүнчүлүктөрүнө мүмкүнчүлүк берет. Санариптик технологиялар бардык предметтик чөйрөлөргө жана профессионалдык жана жеке аракеттердин көбөйүшүнө таасирин тийгизет. Санариптик көндүмдөрдү жана компетенцияларды өздөштүрүү сиздин класстарыңыздагы жаштарга 21-кылымда активдүү жарандар болууга жардам берет. Бул алынган компетенциялар жана бул Колдонмо сизге окуучуларыңыздын жолунда колдоо көрсөтүүгө багытталган.¹

Сиздин класстарыңызга жана окуучуларыңыздын үйлөрүнө келген маалымат ар кандай авторлордон жана басылмалардан келип чыгат, алардын ар биринин өзүнүн көз карашы жана кээ бир учурларда күн тартиби бар. Өзгөрүлүп жаткан медиа пейзаж жана маалыматтык ландшафт окуучуларга жакшыраак жетүү, башкаруу, түшүнүү, интеграциялоо, баарлашуу, баалоо, маалыматты коопсуз түзүү жана бөлүшүү жана санариптик технологияларды жоопкерчиликтүү колдонуу зарылдыгын

жаратты. Бул колдонмо санариптик сабаттуулук сыяктуу мүмкүнчүлүктөрдү билдирет. Мугалимдер/тарбиячылар катары бул процеске жардам берүү сиздер үчүн маанилүү милдет.

Барган сайын өсүп жаткан санариптик дүйнө менен байланышкан мүмкүнчүлүктөр чоң болгону менен, бул жаңы өнүгүүлөр көптөгөн кыйынчылыктарды жана тобокелдиктерди жаратат. COVID-19 пандемиясы учурунда жана 2022-жылдын февраль айында Орусиянын Украинага басып кириши учурунда атайылап же зыянсыз тараган такталбаган маалымат санариптик доордо демократиянын канчалык аялуу болорун эскертти. Дени сак демократия ачык талаш-тартыштардан, коомчулуктун катышуусунан жана контролдук жана тең салмактуулук системасынан көз каранды. Маалымат булактары зыяндуу маалыматтар, Жалган маалымат жана Жалган маалымат менен бузулган демократияга терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Бул Колдонмодо биз экономикалык кызыкчылык үчүн же коомго зыян келтириши мүмкүн болгон коомчулукту атайылап алдоо максатында түзүлгөн, берилген жана таратылган текшерилүүчү жалган же адаштыруучу маалыматтарга шилтеме жасоого өзгөчө көңүл бурабыз. Бирок, окуучуларыңызге Жалган маалымат феноменин жана анын тегерегиндеги динамикаларды түшүнүүгө жардам берүү үчүн иштелип чыккан көптөгөн божомолдор Жалган маалымат маселесине бирдей колдонулат.

¹Биз Колдонмодо «окуучулар» деген терминди колдонобуз, бул учурда окуучуларга да, башталгыч жана орто билим берүү денгээлиндеги окуучуларга да шилтеме келтирет.

3. Колдонмону билим берүү жана даярдоого КОЛДОНУУ

Бул Колдонмо мугалимдер/тарбиячылар үчүн конкреттүү практикалык көрсөтмөлөрдү сунуштайт. Ушуну эске алуу менен, ал рецепттерди же аксиомаларды сунуш кылбайт, тескерисинче, класстарда жана ушуга окшош окуу чөйрөлөрүндө окутууга практикалык колдоо көрсөтүүгө багытталган.

Сиз техникалык концепциялардын так түшүндүрмөлөрүн, фактыларды текшерүү үчүн класстык тажрыйбаны, "жакшы" онлайн адаттарды кантип шыктандырууну же окуучуларыңызды баалоо ыкмаларын издеп жатасызбы же жокпу, буга карабастан, бул жерде сиз үчүн бир нерсе бар.

Санариптик сабаттуулукту жогорулатуу жана Жалган маалымат менен күрөшүү үчүн лидерликти камсыз кылуу технологиянын тез өзгөрүп жаткан табиятынан жана санариптик байланыш жана медиа мүмкүнчүлүктөрүнөн улам дайыма эле оңой иш эмес. Бул Колдонмо сиз класста кездешүүчү ар бир көйгөйдү чечүү жолдорун сунуш кылбайт, бирок төмөнкү билим берүү жана окутуу максаттарына салым кошууга багытталган:

1. Жалган маалыматтын динамикасы жана көрүнүштөрү жөнүндө түшүнүк жана пайдалуу билим берүү, ошондой эле ишенимдүү маалыматтын мүнөздөмөлөрүн аныктоо
2. Санариптик сабаттуулукка кантип жетсе болорун түшүнүүгө жардам берүү
3. Санариптик технологияларды кантип сынчыл жана жоопкерчиликтүү колдонуу керектиги тууралуу маалымат алмашуу.

4. Окуучулардын санариптик сабаттуулук компетенцияларын кантип баалоого болорун түшүнүү

Бул максаттарга жетүү үчүн колдонмонун төмөнкү бөлүмдөрүнүн түзүмү төмөндө келтирилген:

4-бөлүм. Бул Колдонмодогу негизги терминдердин аныктамасы санариптик сабаттуулукка жана жалган маалыматка байланыштуу негизги түшүнүктөрдүн аныктамаларынын тизмесин берет.

5-бөлүм. Этапты белгилөө Жалган маалымат менен күрөшүү жана санариптик сабаттуулукка ээ болуу үчүн класс жана мектеп ишин кантип ыңгайлуу кылуу боюнча көрсөтмөлөрдү камтыйт. Учурдагы изилдөөлөргө жана мугалимдердин/тарбиячылардын пикирлерине негизделген мындай көрсөтмөлөр, мисалы, коопсуз жана кызыккан окуу чөйрөсүн түзүүдөгү мугалимдердин/тарбиячылардын жана окуучулардын ролуна ж.б.у.с. кирет.

6-бөлүм Класста жана мектепте санариптик компетенцияларды түзүү: санариптик жаран болуу конкреттүү тоскоолдуктарды жана кыйынчылыктарды, окуу максаттарын жана бул темага байланыштуу шыктандыруучу практикаларды карайт. Бул жерде берилген колдонмо санариптик сабаттуулукту кантип натыйжалуу өнүктүрүүнү карайт.

7-бөлүм "Жалган маалымат: биз эмне жөнүндө сөз кылып жатабыз?" бөлүмүндө Жалган маалыматтын ар кандай аспектилерин жана аны менен кантип күрөшүү керектиги боюнча жетектөөчү принциптерди карап чыгат.

8-бөлүм "Мектепте жана класста санариптик сабаттуулукту талдоо жана баалоо: мугалимдер жана тарбиячылар үчүн конкреттүү колдонмо" бөлүмүндө сөзсүз түрдө бардык мугалимдердин/тарбиячылардын көңүлүн ээлеген маселелер – окуучуларды кантип баалоо керектиги каралган. Колдонмо окуучулардын санариптик сабаттуулугун кантип баалоого болорун жана сиздин мектеп колдоно ала турган санариптик сабаттуулук демилгелерин баалоо жолдорун сунуштайт.

Бул колдонмонун тексти боюнча сиз түстүү терезелерди көрөсүз. Алар окуу учурунда сизге ыңгайлуу болушу үчүн түзүлгөн. Булар - окутуу жана үйрөнүү боюнча практикалык кеңештери бар жашыл терезелер, окууңуз үчүн иш-аракеттер планы бар көк терезелер, эскертүүлөрү бар кызыл терезелер жана башка пайдалуу түшүнүктөрдү берүүчү кызгылт сары терезелер. Эскертүү биз кээ бир темалардан качууну сунуштайбыз дегенди билдирбейт, бирок кээ бир темалар күмөндүү болушу мүмкүн жана үйрөнүүгө көбүрөөк даярдыкты талап кылышы мүмкүн.

Колдонмо кимдер үчүн арналган?

Колдонмо ар кандай мугалимдерге жана тарбиячыларга арналган. Негизинен, бул башталгыч жана орто мектептердин мугалимдери / тарбиячылары үчүн арналган. Мүмкүн болгон учурда, Нускамалар сунуштар жагынан айырмачылыктарды камтыйт. Көп учурларда, Сизден колдонмону жеке жагдайларыңызга ылайыкташтыруу талап кылынышы мүмкүн. "Тарбиячылар", "класс" деген терминдерди кеңири мааниде колдонобуз. Кээ бир мазмун ата-энелерге жана/же коомчулуктун мүчөлөрүнө да пайдалуу болушу мүмкүн жана биз аны расмий жана формалдуу эмес шарттарда өтүүчү окууга колдоно алабыз.²

Колдонмо сиздин жеке жагдайларыңызда колдонуу үчүн иштелип чыккан, бирок ал ошондой эле, мисалы, кесиптештер жана психологдор, (мектеп) китепканачылары жана мектеп социалдык кызматкерлери сыяктуу башка мектеп кызматкерлери менен иштейт, ал пайдалуу болушу мүмкүн жана ишинизди дагы натыйжалуу аткара алат. Мектеп жетекчилеринин, ата-энелердин, медиа адистеринин, жарандык коомдун жана коомчулуктун катышуусу да мектепте болуп жаткан окуялардын таасирин арттырат. Колдонмо көптөгөн бөлүмдөрдө мындай ыкмаларга шилтеме кылат.

Акыркы эскертүү катары, бул Колдонмо сизди күнүмдүк ишинизде пайдалуу жана колдоо көрсөтүп, Европанын санариптик жарандарынын маалыматтуу, ишенимдүү жана жигердүү муунун тарбиялоого жардам берет деп ишенебиз.

²Бул документте колдонулуп жаткан «Ата-энелер» сөзү ага башка «камкорчулардын» да киргизилишин болжолдойт.

4. Бул Колдонмо үчүн негизги терминдерди аныктоо

Көптөгөн терминдер адамдардын интернетте башынан өткөргөн нерселерин сүрөттөө үчүн колдонулган. Бул терминдердин айрымдарын жана алар эмнени билдирерин карап чыгуу пайдалуу болушу мүмкүн. Класста иштеген практик мугалимдер үчүн алар теңтуштарыңыз, окуучуларыңыз жана коомчулук менен талкуулоодо пайдалуу болушу мүмкүн. Төмөнкү аныктамалар негизинен эл аралык саясат жана программалык документтерден алынган, бирок окууга ыңгайлуу болушу үчүн кыскартылган.

Алгоритмдер: Санариптик платформаларга карата алгоритмдер колдонуучуларга кандай мазмун көрсөтүлөрүн актуалдуулугуна жана каалоосуна жараша тандай турган куралдар.

Жасалма интеллект (системалар): Компьютерлердеги же түзүлүштөрдөгү программалык камсыздоо, адатта адамдын интеллекти талап кылынган, мисалы, үйрөнүү же ой жүгүртүү сыяктуу милдеттерди аткаруу үчүн программаланган.

Бот: колдонуучулар менен өз ара аракеттенип, алдын ала белгиленген тапшырмаларды аткарган Интернеттеги автономдуу компьютер программасы.

Арзан фейктер (чипфейктер): салттуу жана жеткиликтүү технология аркылуу өзгөртүлгөн медиа (мисалы, жүз алмаштыруу).

Жарандык журналистика: журналистика кесипкөй журналист эмес, бирок веб-сайттар, блогдор жана социалдык медиа аркылуу маалымат таратуучу адамдар тарабынан жүзөгө ашырылат.

Кызыктыруучу шилтеме (кызыктыргыч клик): негизги максаты коноктордун көңүлүн буруу жана шилтемени чыкылдатып, белгилүү бир веб-баракчага өтүүгө үндөгөн мазмун.

Жок кылуу: Жалган маалыматты түзүү жана жайылтуудан кийин ишке ашырылуучу иш. Ал буга чейин берилген маалыматты оңдоого багытталган жана берилген жалган маалыматты тактоо ниетин билдирет.

Терең фейк (дипфейк): жасалма интеллект тарабынан түзүлгөн адамдардын же окуялардын иш жүзүндө пайда болбогон жана көбүнчө чыныгы сүрөттөрдөн айырмаланбай турган сүрөттөрү, видео же аудио жазуулары. Алар арзан жасалмаларга караганда татаалыраак.

Санариптик жарандык: бардык деңгээлдеги (саясий, экономикалык, социалдык, маданий жана маданияттар аралык) санариптик чөйрөдө (жергиликтүү, улуттук, глобалдык, онлайн) жигердүү, туруктуу жана жоопкерчиликтүү катышуу мүмкүнчүлүгү.

Санариптик из: Интернетти колдонгон жеке адамдар калтырган маалыматтардын издери, анын ичинде кирген веб-сайттар, жөнөтүлгөн электрондук почталар жана башка байланыштар.

Санариптик сабаттуулук: санариптик технологиялар аркылуу маалыматты коопсуз жана тийиштүү түрдө жетүү, башкаруу, түшүнүү, интеграциялоо, баарлашуу, баалоо, түзүү жана жайылтуу жөндөмү.

Ал маалыматтык жана медиа сабаттуулук, компьютердик сабаттуулук жана маалыматтык-коммуникациялык технология сабаттуулугу деп ар кандай аталуучу компетенцияларды камтыйт. Санариптик сабаттуулук санариптик дүйнө менен жигердүү жана жарандык катышуунун өлчөмүн камтыйт жана жигердүү жарандыкты жайылтат.

Санарип педагогикасы: инновациялык санариптик инструменттерди жана концептуалдык ыкмаларды колдонуу. Ал адаптацияланган жана жекелештирилген окутууну колдоо үчүн, окуунун жаңы креативдүү режимдерин долбоорлоого салым кошуу, окуу тажрыйбасын байытуу жана окуунун натыйжаларын жакшыртуу максатында иштелип чыккан. Санарип педагогикасы ачык билимди, анын ичинде ачык билим берүү ресурстарын баалай турганы белгиленди.

Жалган маалымат: Жалган же адаштыруучу, текшерилүүгө мүмкүн болгон маалымат экономикалык пайда үчүн же коомчулукту атайылап алдоо максатында түзүлгөн, берилген жана таратылган. Бул коомдук тартипке зыян келтириши мүмкүн.

Турук дүйнө: Колдонуучулардын пикирлери, саясий ишенимдери же тема боюнча көз караштары теңтуштары же окшош пикири жана идеологиясы бар булактар менен кайра-кайра өз ара аракеттенүү аркылуу бекемделген чөйрөлөр. Фактынын шайкештигине текшерүү: маалыматтын чын же жалган экенин текшерүү процесси.

Чыпкалоочу көбүк: адамдар бар болгон ишенимдерин жана каалоолорун колдогон жаңылыктарды жана маалыматты гана угуп же көрө турган кырдаал. Бул көрүнүш колдонуучулардын кайсы баракчаларды же кандай адамдарды тандап, ээрчип же шилтемелерине, ошондой эле мурунку онлайн жүрүм-турумуна, артыкчылыктарына жана мамилелерине негизделген мазмунду көрсөткөн алгоритмдерге жараша онлайн режиминде күчөтүлүшү мүмкүн.

Зыян кылуу ниети менен чынчыл маалымат (malinformation): зыян келтирүү үчүн колдонулган факты боюнча туура маалымат.

Медиа жана маалыматтык сабаттуулук: коомдун жыргалчылыгы үчүн маалыматты түшүнүү жөндөмү, туруктуу өнүгүү максаттарына жетүү үчүн катышуу үчүн маалымат, медиа жана санариптик коммуникация менен сын көз менен иштөө жөндөмдүүлүгү, ошондой эле фундаменталдуу өнүгүүнүн бардык артыкчылыктарын издөө жана пайдалануу жөндөмү.

Медиа сабаттуулук: медиага жеткиликтүүлүк алууга жөндөмдүүлүк, медиа жана медиа контексттердин ар кандай аспектилерин түшүнүү жана сын көз менен баалоо жана ар кандай контексттерде баарлашуу.

Мем: Сүрөт, видео, текст ж.б.у.с., адатта тамаша мүнөзү бар, Интернет колдонуучулары тарабынан көчүрүлгөн жана тез бөлүшүлгөн, көбүнчө тымызын вариациялары бар.

Зыян келтирүү ниети жок жалган маалымат (**misinformation**): адаштыруу ниети жок таралган текшерилүүгө тийиш болгон жалган, текшерилүүчү маалымат, көп учурда колдонуучу аны чындык деп эсептегендиктен алмашып турат.

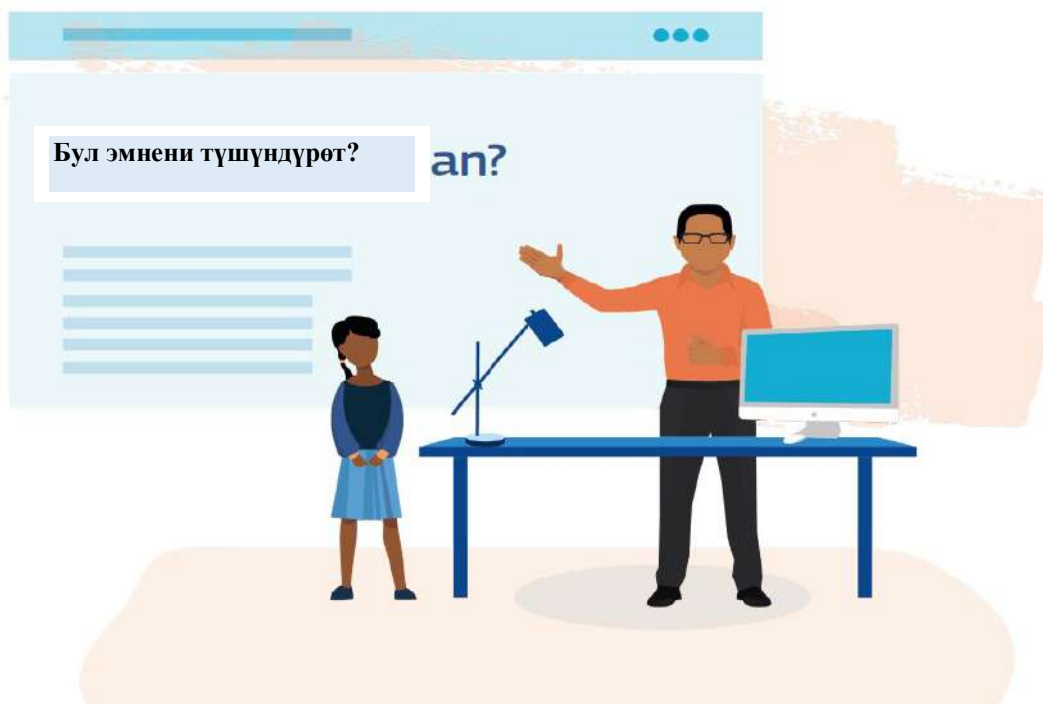
Фишинг: Акчаны же адамдын жеке маалыматын, мисалы, кредиттик картанын номерлери, банктык маалымат же сырсөздөр сыяктуу веб-сайттарда мыйзамдуу деп көрсөтүүгө мажбурлоо жолу менен уурдоого багытталган чабуул.

Калпты алдын ала ачуу: маалымат тарап кете электе ынандырырлык аргумент менен жокко чыгаруу.

Булак: маалыматтын түпнуска жери же маалыматтын келип чыгышы

Тролль: атайылап кемсинткен комментарийлерди калтыруу менен адамдарды таарынтып же түздөн-түз кол салууга аракет кылган адам. Тролдук фермалар же фабрикалар – саясий пикирге жана чечимдерди кабыл алууга кийлигишүүгө умтулган интернет-троллдордун институтташтырылган тобу.

Текшерүү: Вебсайттын, даректин, аккаунттун же маалыматтын туура жана реалдуу экенин текшерүү процесси.

5. Сахнаны даярдоо

Бул бөлүм окуучуларга санариптик сабаттуулукка ээ болууга жана зыян келтирүү ниети жок Жалган маалыматка(misinformation), зыян келтирүү ниети менен чынчыл маалыматка (malinformation) жана өзгөчө Жалган маалыматкан (disinformation) туруктуу болуу үчүн зарыл болгон компетенцияларды өнүктүрүүгө жардам берген билим берүү чөйрөсүн кантип түзүү боюнча көрсөтмөлөрдү сунуштайт.

Бөлүм жалпысынан мугалимдерге жана тарбиячыларга багытталган жана мектептин ар кандай деңгээлдерине (мисалы, башталгыч жана орто мектептер) таасирин тийгизет. Сиз мугалим/педагог катары сиз кабылышы мүмкүн болгон кыйынчылыктарды жеңүү боюнча кеңештерди жана көрсөтмөлөрдү, ошондой эле сизди окууга шыктандырган ар кандай иш-аракеттер пландарын таба аласыз. Сунушталган рекомендация билим берүү циклиндеги үч пунктка тиешелүү - сабакка чейин, сабак учурунда жана андан кийин.

Санарип мектеп чөйрөсүндө окутуу жана изилдөө.

Биринчиден, сиз өзүңүздүн окуучуларыңызга санариптик сабаттуу болууга жардам берүү үчүн технологиялык гуру болуунун кажети жок экенин баса белгилеп кетүү маанилүү. Классыңыздагы технологияга карабастан, сиз окуучуларыңызды санариптик аалам менен байланышкан көптөгөн мүмкүнчүлүктөр жана тобокелдиктер жана алар кабылышы мүмкүн болгон маалыматтын аныктыгын баалоонун пайдалуулугу жөнүндө кеңири дебатка тарта аласыз.

Ар кандай эффективдүү окутуу сыяктуу эле, окуучулар үчүн өз пикирин билдирүү жана аларды активдүү окууга тартуу үчүн коопсуз мейкиндик түзүү маанилүү. Окуучулар өздөрүнүн теңтуштары жана мугалимдери тарабынан көрүлүп жана угулуп жатканына ыраазы болушат жана алар санариптик дүйнөдө көбүрөөк сабаттуу болуу мүмкүнчүлүгү берилгенин баалайт. Бул санариптик дүйнө окуучуларга маалыматтын байлыгына жетүүгө, бир тема боюнча бир нече пикирлерди угууга жана географиялык, тилдик, маданий жана диний тоскоолдуктар аркылуу баарлашууга мүмкүнчүлүк бере алат. Бирок, алар сунуш кылынган нерселерди толук пайдалануу жана мүмкүн болуучу коркунучтарды аныктоо үчүн компетенция жана акылмандык жетишсиз болушу мүмкүн. Сизде, албетте, окуучуларыңыз менен кыйынчылыктар жана кээде талаштуу маселелер боюнча иштөө үчүн колдонгон ыкмалардын репертуары бар. 1-терезеде сиз тааныш болгон же тааныш боло албаган билим берүүнүн айрым ыкмалары келтирилген. Алар санариптик сабаттуулук жаатында өздөрүнүн пайдалуу экенин көрсөтүштү.

1-терезе: Санарип мектеп чөйрөсүндө окутуу жана изилдөө - айрым пайдалуу ыкмалар.

Окутуунун жана окуунун кээ бир ыкмалары жакшы жолго коюлган жана сиздин ишиниз үчүн шыктандыруучу катары кызмат кыла алат.

Спиралдык окуу планы. Каалаган предметти, анын ичинде санариптик сабаттуулукту каалаган мектеп курагында окутууга болот, эгерде окууга туура мамиле ар бир жолу кабыл алынса. Бул окуу процессинде негизги түшүнүктөр кайра-кайра берилүүчү ыкма, бирок кыйынчылыктын деңгээли жогорулаганда же ар кандай колдонмолор менен берилген. Бул ыкма салттуу түрдө кийинки деңгээлде өздөштүрүү үчүн калган түшүнүктөрдү эртерээк киргизүүгө мүмкүндүк берет.

Оодарылган класс. Класста жана класстан тышкары жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу окуучулардын катышуусун жана үйрөнүүнү жакшыртуучу биргелешкен аралаш окутуу стратегиясы. Окуучулар көбүнчө үйдөн китеп окушат жана класста маселе чечүү иштерин аткарышат.

Аралаштырылган окутуу. COVID-19 пандемиясы билим берүүдөгү аралыктан окутууга өтүү үчүн бурулуш учур болду. Аралаштырылган окутуу бетме-бет жана онлайн окутууну бир байланышкан тажрыйбага эффективдүү айкалыштыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Тапшырма аткаруу менен үйрөнүү. Билим берүү тармагында бул биз чындап бир нерсе кылып жатканыбызда көбүрөөк үйрөнөбүз деген идеяга негизделген мамиле.

Оюнга негизделген окутуу жана геймификация. Мындай ыкмалар окууну жакшыртуу жана окуучулар үчүн кызыктуураак кылуу үчүн оюн стратегияларын (гамификация) же онлайн жана оффлайн оюндарын (оюнга негизделген окутуу үчүн) колдонууну камтыйт. Медианын бир жактуулугу жөнүндө маалымдуулукту жогорулатуу үчүн билим берүүчү оюндар буга мисал.

Санариптик шаймандар, адатта, окуучуларга, мисалы, тиркемелерге кирүү, социалдык тармактарда баарлашуу же Интернетте навигациялоо үчүн санариптик түзүлүштөрдү колдонгондо, көбүнчө окуучуларга салыштырмалуу чоң эркиндикти сунуштайт. Бул эркиндикти эске алуу менен, окуучуларга алардын билим алуусу үчүн пайдалуу көптөгөн маалыматтарга жетүү мүмкүнчүлүгү да бар. Бул ошондой эле аларды туура эмес, орунсуз жана зыяндуу санариптик жүрүм-турумга алып келиши мүмкүн. Мугалим/камкорчу катары сиз үчүн негизги маселе - окуучуларга онлайн режиминде зыяндуу жүрүм-турумдан оолак болууга жана өзүн-өзү ачууга жана өз алдынча иштөөгө үйрөнүүгө жардам берүү.

Айрыкча, окуучулардын маалыматы, ой-пикирлери жана дүйнө таанымдары боюнча класста бар болгон ар түрдүүлүккө көңүл буруу керек. Бул окуучуларга санариптик мүмкүнчүлүктөр жана коркунучтар темасын алдын ала түшүнүүгө жана талкуулоо үчүн негизги эрежелерди белгилөөгө мүмкүндүк берүү дегенди билдирет (мисалы, жеке кол салуулар жана “мен” формасын колдонуу менен “пикирди басууга болбойт”).³

Окуучуларыңыздын (жана алар менен тең топтун) бул маселелерди класста чечүүдөн мурун кайсы жерде тургандыгы жөнүндө түшүнүккө ээ болуу пайдалуу, пикирлер ар түрдүү жана ар түрдүү болушу мүмкүн экенин эске алуу менен чечим чыгаруу керек. Ошондой эле алар кире алган жаңылык жана маалымат булактарын жана алар кандай социалдык тармактарды колдонорун, окуучулар кандай тармактарга жана онлайн платформаларга кире турганын жана алар жөнүндө кандай ойдо экенин түшүнө алсаңыз, бул пайдалуу болот? Аларды мындай маалыматты берүүгө көндүрүү үчүн кандайдыр бир күч-аракет талап кылынат, ал эми кээде мындай жооптор анонимдүү болушу керек. Ошондой эле окуучулардын купуялуулукту жөндөө, санариптик коомчулуктун эрежелери жана жоболору, эмне мыйзамдуу жана мыйзамсыз ж.башкалар сыяктуу маселелерди канчалык деңгээлде түшүнө алаарын баалоо дагы пайдалуу (8-бөлүмдү дагы караңыз).

Окуучулардын интернетте жалган жана потенциалдуу зыяндуу маалыматтарга туш болушу мүмкүндүгүн эске алуу менен, алар менен, алардын теңтуштары же коомчулугу үчүн талаш-тартыш туудурган маалыматтар жөнүндө сүйлөшүүгө даяр болуу жакшы. Бул сезимдер жана акылга сыйбаган жүрүм-турум менен күрөшүүгө даяр экенин билдирет. Ошондой эле, адегенде окуучулар менен акыркы убакта интернеттен көргөндөрүн, карама-каршы маалыматтар жөнүндө жалпы талкуулоо жакшы идея болушу мүмкүн.

Катап чыккыла ....

- Окуучуларыңыз санарип куралдарды ар кандай максаттарда окуунун бир бөлүгү катары үзгүлтүксүз колдонушсун
- Сиздин лекцияңыздын убактысын чектөө жана Сократтык метод, суроо-талапка жана көйгөйгө негизделген окутуу, ар кандай биргелешкен жана кызматташ окуу методологиялары сыяктуу интерактивдүү ыкмаларды колдонуу
- Бардык окуучулардын көйгөйлөрүн жана талаптарын олуттуу кабыл алуу, алардын көз карашын урматтоо
- Сиз иштөөнү пландаштырып жаткан окуучулар тобунун өзгөчө муктаждыктары, тынчсыздануулары, күчтүү жана алсыз жактары жана аларды үйрөнүү үчүн баштапкы чекит катары колдонуңуз.
- Алар жөнүндө маалыматтарды жана пикирлерди эске алуу менен топтун ар түрдүүлүгүн түзүү. Бул сиздин техникаңызды байытат. Мындай ар түрдүүлүккө алып келе турган иш ыкмаларын тандаңыз.
- Окуучулар менен купуялык маселелерин талкуулоо жана алар бул эмне экенин жана жеке маалыматтарды кантип коргоо керектигин түшүнүү. Жеке маалыматтарды коргоо маселелери санариптик сабаттуулуктун аспектилерин талкуулоодо өзгөчө роль ойнойт.
- Окуучулар онлайн ишенимдүү маалыматты табуу үчүн сиздин жардамыңызга муктаж, бирок алар бул жөндөмдөрдү өздөрү да үйрөнүшү керек.
- Жаштар бири-биринен интенсивдүү үйрөнүшөт. Жаңы теңдер менен окутуу стратегиялары санариптик сыяктуу эле билим берүү спектринде да натыйжалуу болушу мүмкүн. Бул сиз мугалим катары, барган сайын көбүрөөк жардам көрсөтүүчү дамдын ролун аткарып жатканыңызды билдирет. Жашы теңдер менен окутуу, албетте, мугалим катары сизден жетекчиликти талап кылат.
- Жаштар өздөрүнүн интернеттеги адаттары жөнүндө эрте жашында жана үйдөн көбүрөөк билишет.
- Иш-аракеттер үчүн триггер катары жергиликтүү же глобалдык учурдагы окуяларды колдонуу. Жалпысынан алганда, маалымат баштапкы булактан канчалык тез келсе, окуучулар ошончолук кызыгуу алышат жана мотивацияланышат.

³Мисалдар камтыйт: «Мен ойлоп жатам, бул...», «мен ишенем, бул...», «мен сезип жатам, бул...», «мен макулумун, бул...»

- Классыңызда контекстти, структураны жана ыкманы туура тандап, теманы кантип түзүүгө болот? Окуучуларыңыздын мотивациясын канчалык эрте бере алдыңыз? Кээ бир өспүрүмдөр талаштуу коомдук жана саясий маселелерди талкуулоого катышууну каалабайт.
- Ар бир класс үчүн эң ылайыктуу эрежелер. Кандай иш-чаралар бир топто иштейт, экинчисинде иштебейт. Мүмкүн болсо, окуучулар менен эрежелерди иштеп чыккыла. Бул алардын ишке болгон кызыгуусун арттырат.
- Башка мугалимдер/камкорчулар менен өз идеяларыңызды бөлүшүү жана талкуулоо.
- Ата-энелер менен мектеп-ата-энелер каналдары аркылуу байланыш түзүңүз жана мүмкүн болсо, виртуалдык дүйнөгө байланыштуу саясий же сезимтал маселелерди талкуулоодон мурун аракеттерди координациялаңыз, бул сөзсүз түрдө үйдө окуучулардын талкуусуна алып келиши мүмкүн (2-кеңешти караңыз)
- Эгерде адистердин колдоосу керек болсо, мектеп психологу же социалдык кызматкер менен макулдашуу (мисалы, окуучулар бири-бирине орой мамиле кылганда же окуучулар талкуу темасынан эмоциялык жактан капаланганда).

Колдонмо жана кеңеш - мектепте жана класста жумушка чейин, жумуш учурунда жана андан кийин

Оң үйрөнүү тажрыйбаларын жайылтуу жана санариптик сабаттуулукту үйрөтүүдө конфликт жана поляризация сыяктуу күтүлбөгөн натыйжалардан коргоо жана Жалган маалыматка туруктуулук үчүн, сабакка чейин, сабак учурунда жана андан кийин төмөндөгүлөрдү эске алуу пайдалуу болушу мүмкүн.

1-кеңеш: Катышуучуларды тартуу

Башкаруу кыйында турган кээ бир окуучулар болсо, аларды жумушка даярдоого тартууну карап, аларга кандайдыр бир тапшырмаларды бериңиз же аларга жоопкерчилик чөйрөсүн табыңыз. Алар оң маанай көрсөтүү менен таң калтырышы мүмкүн.

2-кеңеш: Ата-энелерди тартуу

Ата-энелерди тартуу такыр башкача. Алар менен байланыш түзүүдө жакшы учур ата-энелер менен жылдын биринчи жолугушуусу болушу мүмкүн, мындай жолугушууда ата-энелердин катышуусу көбүнчө жогору болот. Эгер ата-энелер тарабынан каршылык болсо, мектепте директор сыяктуу өнөктөштөрдүн болушу маанилүү.

Ишмердүүлүккө чейин

Мектептин кызыкдар жактарын тартуу

Карап чыккыла ....

- Сезимтал же талаштуу теманы окутуудан мурун мектеп жетекчилиги менен пландарыңызды талкуулаңыз.

ЭСКЕРТҮҮ: Карама каршы маселелер

Талаштуу маселелер көбүнчө окуучулар менен талкуулоо үчүн абдан пайдалуу, айрыкча, жалган маалыматка келгенде, бирок кошумча убакыт жана этияттык талап кылынышы мүмкүн. Кээ бир мисалдар төмөнкүлөрдү камтыйт:

- COVID-19 жана вакциналар
- Орустардын Украинага басып кириши
- Адилетсиздик туурасында мурунку жана азыркы окуялары
- Кылмыш жана жаза
- Жыныстык жана сексуалдык ар түрдүүлүк менен байланышкан маселелер
- Миграция, азчылыктар, расизм жана дин
- Климаттын өзгөрүшү жана глобалдык жылуулук
- Колониализм, кулчулук, антисемитизм, Холокостту жокко чыгаруу
- Сезимтал улуттук темалар

Санариптик сабаттуулукта оюн талаасын түшүнүү

Жакшы башталгыч чекит мектеп иштеп жаткан жамааттын медиа адаттарын түшүнүү болуп саналат. Бул бар болгон моделдер боюнча иштөөгө мүмкүндүк берет. Бул иш-чараларга катышуу жана алар менен баарлашуу, жергиликтүү жана башка популярдуу жалпыга маалыматдоо каражаттарына мониторинг жүргүзүү, ошондой эле кесиптештер, ата-энелер жана окуучулар менен талкуулоо аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн. Жамааттардын айрым чакан топторунда класста күтүлбөгөн жерден айтыла турган радикалдуу (топ ичиндеги) пикирлер болушу мүмкүн. Бул сезимтал аспектилерин билүү пайдалуу.

Санариптик сабаттуулук чөйрөсү кыйла жаңы болгону менен, акыркы жылдары сиздин окутуунузга пайда алып келе турган жана окуучулардын окуу тажрыйбасын байытуучу көптөгөн демилгелер бар. Мисалы:

- Санариптик сабаттуулукту үйрөтүүгө жана Жалган маалымат менен күрөшүүгө кызыккан жана тажрыйба топтогон мугалимдердин жана педагогдордун эл аралык тармактары бар. Алар бир чыкылдатуу менен акысыз жана жеткиликтүү болуу тенденциясына ээ.
- Европа Комиссиясы, ЮНЕСКО, ОЭСР, Европа Кеңеши, Телекоммуникация боюнча эл аралык биримдиги (ITU), ЮНИСЕФ жана Медиа Биримдиктер сыяктуу эл аралык уюмдар сиздин ишинизди байытта турган ресурстарды, тармактарды жана көрсөтмөлөрдү иштеп чыгышты.
- Ар кандай улуттук жана жергиликтүү демилгелерге журналисттер жана журналисттик уюмдар кирет. Кээ бир жергиликтүү журналисттер бул ишке аралашкан болушу мүмкүн. Алардын көбүнө шилтемени ушул Колдонмого толуктоо үчүн түзүлгөн отчетто, өзгөчө тиркемелерден тапса болот.
- Сиз жергиликтүү жана улуттук өкмөттөр, ошондой эле жарандык коом уюмдары тарабынан ишке ашырылып жаткан аракеттер жана программалар окуучулардын санариптик сабаттуулукка жетишүүгө кандайча жардам бере аларын карап чыгуудан пайда ала аласыз.
- Бул жаатта жергиликтүү китепканалар активдүү иш алып барышты жана бул ишти коомчулукка жайылтууга жардам бере алышат.

2-терезе: Кесипкөй журналисттер, БӨУ, окумуштуулар жана платформаар сыяктуу тышкы факторлорду тартуу - мектептер жана мугалимдер/тарбиячылар үчүн потенциалдуу пайдалар жана

Сиз үчүн санариптик сабаттуулукту жалгыз үйрөтүүнүн кереги жок жана виртуалдык жана/же физикалык үчүнчү тараптын программаларын (мисалы, жарандык коомдон) окутууга интеграциялай аласыз.

Потенциалдуу пайдалар

- Сырттан келген адистер кошумча билимдерди жана тажрыйбаларды ала алышат
- Тышкы эксперттер мугалимдерге жана тарбиячыларга эксперттер менен байланыш түзүү мүмкүнчүлүгүн сунуштайт
- Сырттан келген адистердин мектептер менен иштөө тажрыйбасы көп.
- Сырттан келген адистер жеринен далилдүү практикалык тажрыйба алып келишет.
- Окумуштуулардын/университеттердин "эмне иштейт" жана "кантип" баалоо тажрыйбасы бар.
- Тышкы адистерди тартуу окуучулар үчүн кызыктуу болушу мүмкүн.

Мүмкүн болгон кемчиликтер же тобокелдиктер

- Кошумча башкаруу, мисалы, логистикага жана уруксаттарга байланыштуу, мектеп жетекчилигинен жана башкалардан алынышы керек
- Пландаштырууда ийкемдүүлүктү чектөө болушу мүмкүн.
- Экономикалык чыгымдарга алып келиши мүмкүн.
- Үчүнчү тараптар коммерциялык кызыкчылыктарды, маалыматтарды чогултуу кызыкчылыктарын же саясий кызыкчылыктарды алдыга жылдырууга аракет кылышы мүмкүн.

Ошондой эле Интернетке кирип, кайсы уюмдар мектептер жана окуу үчүн ресурстарды иштеп чыкканын таба аласыз.

Карап көрүнүз...

Мектеп менен негизги эл аралык жана улуттук тармактар менен иш-чаралардын ортосунда байланыштарды түзүү. Эл аралык деңгээлде мындай иштер Бүткүл дүйнөлүк коопсуз интернет күнүн (ар бир февраль), Эл аралык фактыларды орнотуу күнүн (2-апрель) же маалымдуулукту жогорулатуу кампанияларын (Европалык медиа сабаттуулук жумалыгы, ЮНЕСКОнун Глобалдык медиа жана маалыматтык сабаттуулук жумалыгын) камтышы мүмкүн. Жалпы европалык eTwinning тармагы мугалимдерге/камкорчуларга жана мектептерге Европа боюнча башкалар менен байланышууга мүмкүнчүлүк берет. 2021-жылы жылдын темасы: «Медиа сабаттуулук жана Жалган маалымат», анын жыйынтыгында эң чоң конференция жана тема боюнча туура практикалык көнүгүүлөрдү камтыган eTwinning тармагынын колдонмосу басылып чыкты.

Сиздин демилгелериңиз үчүн жергиликтүү, улуттук жана/же эл аралык каржылоону издөө. Европа деңгээлинде буга Эразмус+ программасы жана Европалык тилектештик корпусу кирет.

3-кеңеш: Талаштуу маселелерди чечүү

Талаштуу маселелерди чечүү окууну байытууга жана критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө жардам берет. Классыңызда кайсы темаларды окутуу эң талаштуу деп эсептейсиз? Кесиптештериңиз жөнүндө эмне айтууга болот? Алардын талаштуу маселелер боюнча окутууда кандай тажрыйбасы бар? Пайдалуу ресурстарды бири-бириңиз менен бөлүшө аласызбы? Мектептеги бардык предметтер боюнча биргелешкен иш-аракеттерди кеңейтүүгө болобу? Мен "эксперттерди" класска же жолугушууга чакырсам болобу (жеке же алыстан)?

Сиз жеңил класстык талкууларды өткөрүүнү каалайсызбы же окуучуларыңызды тереңирээк мазмун деңгээлине тартууну каалайсызбы, булар боюнча жакшыраак чечим чыгара аласыз. Бул ошондой эле окуучулардын жашына жана талаштуу маселелерди талкуулоодогу мурунку тажрыйбанызга жараша болот.

Талаштуу маселелерди талкуулоодо азыраак талаш-тартыштуу аспектилерден баштап, акырындап андан да көп талаштуу маселелерге өтүү пайдалуу болот. Бул сизге окуучулардын кандай жооп кайтарып жатканын жана алар курч маселелерди талкуулоого даяр жана ыңгайлуу экенин көрүүгө мүмкүндүк берет (ошондой эле кутум теориясы боюнча 12-аракет планын караңыз).

Интерактивдүү методологиялар классты талаштуу маселелерди талкуулоого түрткү берүүчү атмосфераны түзүүгө жардам берет. Мындай методологияларга үнсүз талкуу, пикирлердин саптары,

активдүү угуу, чоң класстарда ачык талкуулар, комплекстүү окутуу, ролдук оюндар жана биргелешкен окуулар кирет. Мындай методологиялар ошондой эле сабакка кызыкпаган же зеригип калышы мүмкүн болгон окуучуларды кызыктырып тартууга жардам берет.

Класста бай окуу атмосферасын киргизүү

Карап көрүнүз.....

- Төмөнкүлөр жөнүндө маалымдуулукту жогорулатуу: окуучулардын ар кандай пикирлери менен өзгөчө көйгөйлүү темаларын талкуулоо үчүн окуучулардын потенциалдуу психологиялык мотивдери; коомчулуктун сезимтал маселелери жана социалдык поляризация; ошондой эле өзүңүздүн позицияңыз, эмоцияларыңыз жана аялуу жактарыңыз.
- Теманы талкуулоодон мурун окуучулардын алгачкы идеяларын жана пикирлерин чогултуу. Керек болсо, бул анонимдүү жүргүзүлүшү мүмкүн.
- Эгерде башкарууга кыйын болгон окуучулар бар болсо, анда аларды сессияны даярдоого тартуу жана аларга атайын тапшырмаларды берүү пайдалуу болмок.
- Класста ишеним атмосферасын түзүңүз. Ишеним окуучуларга (жана мугалимге) сезимтал жана талаштуу темаларды талкуулоодо өзүн ыңгайлуу сезүүгө мүмкүндүк берүүчү маанилүү фактор болушу мүмкүн. Кээ бир окуучулар темаларды топ ичинде талкуулоо үчүн гана ылайыктуу деп табышы мүмкүн (окуучулар арасындагы талкуулар) жана өз ойлорун бөлүшпөөнү туура көрүшөт. Өз ара ишеним муну азайта алат.
- Класстык коомчулуктун өнүгүшүнөн кийин курч темаларда талкууларды өткөрүү. Талаштуу темалар окуучу өзүн коопсуз сезген жана алар көрүнүп, уга турганына ишенген ачык чөйрөдө эң жакшы талкууланат.
- Алдын ала пландаштырылган өз ара аракеттенүүдөн баштап, андан кийин кадимки процеске жана класстын динамикасына негизделген азыраак пландаштырылгандарга өтүү.
- Жеке форматтан (мугалим-окуучу, окуучу-окуучу) баштап, андан кийин чакан топтор менен өз ара аракеттенүүгө, андан кийин гана бүткүл класстын ичиндеги өз ара аракеттенүүгө өтүңүз.
- Окуучуга багытталган окутууну колдонуу, окуучуларга өз алдынчалык жана үйрөнгөн нерселерине ээлик берүү.

Аракеттер планы 1: Жалган маалымат менен иштөө

45 мүнөттүк сабакта төмөнкү иш-аракеттер:

Текшерүү (болжол. 5 мүнөт)

Сабактын башында ар бир окуучудан өзүнчө, алар бүгүн кандай сезимде болуп жатканын сурагыла. Алардын жоопторуна кунт коюп уккула. Жоопторго бейтарап жооп бериңиз, жөн гана айтыңыз: "Рахмат". Башка окуучулар унчукпай угушу керек. Окуучуларга туш келди суроо берүү тартибин орнотуңуз.

Киришүү (болжол. 5 мүнөт)

Жалган маалымат жөнүндө ой же жеке тажрыйбаңыз менен бөлүшүңүз же жаңылык репортажын жалган маалымат менен байланыштырыңыз. Кыскача кириш сөзүңүздөн кийин Жалган маалымат жөнүндө суроо бериңиз, мисалы: "Бул жалган маалымат канчалык олуттуу деп ойлойсуз?" же "Бул жалган маалыматтын максаты эмне деп ойлойсуз?"

Симуляцияланган талкуу (болжол. 25 мүнөт)

Кичинекей кагаздарды таратыңыз. Окуучуларга сурооңузга кыскача жооп берүү үчүн 90 секунд бериңиз. Алардын жоопторун үн чыгарып окуй тургандыктарын билдиргиле. Андан кийин туш келди жуптарды тандаңыз. Жуптагы биринчи окуучу экинчи окуучуга суроо берсин. Экинчи окуучу өзүнүн жообун окуйт. Андан кийин алар ролдорду алмаштырышат. Окуучулардын бардык жуптарынын жоопторун укканга чейин жуптарды түзүүнү улантыңыз. Эгерде окуучулардын саны так болсо, өзүңүздү жупка кошунуз. Кошумча убактыңыз болсо, алардын ойлорун сураңыз.

Жыйынтыктоо (болжол. 8 мин)

Сабактын аягында ар бир окуучудан эмнени үйрөнгөнүн сураңыз. Сыноодогудай эле принциптерди колдонуңуз.

Аракеттер планы 2: Бир нече булактар аркылуу көп көз карашты изилдөө

Эскертүү: Бул кадамдар болжол менен 3x45 мүнөткө созулат.

1-сабак: Окуяда катышкан эки (же андан көп) тараптарга жараша ар кандай жолдор менен чечмелениши мүмкүн болгон окуяны табыңыз. Мисал катары ар кандай көз карандысыздык согуштары, Американын жарандык согушу, Биринчи дүйнөлүк согуш, Түндүк Ирландиядагы жаңжал, 1990-жылдардагы Балкан согушу кирет. Окуучуларга чыр-чатакка байланыштуу эки өзүнчө резюме (же болбосо окуучуларга онлайн режиминде эки өзүнчө резюме табышы керек) бериңиз. Ар бир топ конфликтке байланыштуу маалымат берүүчү 5-10 онлайн булактарды табыңыз – мүмкүн болсо эки башка тараптан (алар жардамга муктаж болушу мүмкүн). Бул булактарды класска кыскача тааныштырыңыз. Аларды салыштырып, карама-каршы кой. Мындай билдирүү жаса: «Чыр-чатактын негизги себеби X тарабынан Ы-да жашаган элге толук адам укуктарынын берилбегени болду».

2-сабак: Эки топ түзүңүз: билдирүүгө макул болгондор жана макул болбогондор. Топтун мүчөлөрүн көрсөтүүнүн эң оңой жолу – жарым макул болгон топ жана жарым макул эмес топ. Ар бир окуучу азыр алардын тобу аныктаган 5-10 онлайн булактарды колдонот, бул билдирүүнү колдогон же ага каршы эки күчтүү аргументти иштеп чыгуу. Окуучулар чогулуп, далилдерин жазышат. Алар адегенде жекече аткарышат – сабактын жарымы. Андан кийин алар пикирлеш адамдардын чакан топторунда иштешет (болжол менен. топто 4-6 адам) жана аргументтерин айтышат. Ар бир подгруппа беш негизги аргументи менен санариптик плакат түзөт.

3-сабак: Топтор өздөрүнүн плакаттарын текшерип бүт класска сунушташат. Бардык окуучулар ар бир аргументти (1ден 10го чейинки шкала боюнча) баалашат жана алар эмне үчүн аргументтерге мынча көп упай бергенин талкуулашат, айрыкча булактардан тапкан далилдердин негизинде иштешет. Упайларды онлайн куралдарды колдонуу менен да ыйгарса болот. Окуянын эки тарабын жаңы чакан топтордо талкуулаңыз жана талаштуу маселени кантип жакшыраак түшүнүүгө болорун аныктоого аракет кылыңыз. Аргументтер менен контрагенттер биригишкен жол жөнүндө ой жүгүртүңүз? Орточо чечим барбы? Алар консенсуска келе алабы?

Же болбосо, атаандаш катары ар кандай методологияларды колдонсо болот, анда окуучулар үчүн көйгөйдү талкуулоону баштоо үчүн колдонушат – мис., өз ара аракеттенүү боюнча окутуунун белгилүү бир темасы боюнча (виртуалдык) класста окуу стратегиясы, Сократтык метод, салттуу дебаттар, чоң аудиторияда ачык талкуу, кайчылаш сынактар жана илимий дебаттар .

Эскертүү: Бул ыкма мугалим/тарбиячы катары сизден көп башкарууну талап кылат.

Иштөө процессинде**Карап көрүнүз...**

- Класста ачык колдоо атмосферасын активдештирүү жана колдоо. Сиз көйгөйлөрдү кантип чечесиз? Бул окуучуларга ылайыктуу ар кандай жолдор менен жасалышы мүмкүн.
- Окуучулардын көйгөйлүү жана талаштуу маселелер боюнча окутууңузга кандай жооп кайтарганын жеке күндөлүккө жазыңыз. Ошондой эле, алар өздөрүнүн ой жүгүртүүлөрүн жазуу үчүн күндөлүктөргө ээ болушу мүмкүн.
- Класстагы эмоционалдык реакцияларга мониторинг жүргүзүү жана балким, окуучу үчүн сезимтал маселелерди аныктоо. Кээ бир окуучулар класста күтүлбөгөн жерден радикалдуу ойлорун айтышы мүмкүн.
- Топтогу активдүүлүктүн тенденцияларына мониторинг жүргүзүү - топтон тышкары. Кээде жаштар жана өспүрүмдөр бири-биринин санариптик медианы колдонуусун «ылайыксыз» деп эсептешет жана муну башка топту терс стереотиптөө үчүн негиз катары колдонушу мүмкүн.
- Сиздин иш-аракеттериңиздин канчалык деңгээлде мониторинги сиз менен окуучулардын ортосундагы жана окуучулардын ортосундагы группадан тышкаркы иш-чараларга салыштырмалуу ички топтун динамикасын дагы да бекемдей алат.
- Айрыкча, талаш-тартыштуу маселелер боюнча талкуулар болгондо жана окуучулар туура эмес жүрүм-турумун көрсөтсө, мүмкүн болушунча айрым окуучулар менен байланышта болуңуз.
- Мисал келтирүү. Эгер бул сизге ыңгайлуу болсо, адам (же мугалим/педагог) катары санарип сабаттуулугуңузду кантип өнүктүргөнүңүз жана/же Жалган маалыматка туш болгонунуз тууралуу жеке мисалдар менен бөлүшүңүз, окуучуларды өз тажрыйбалары менен бөлүшүүгө чакырыңыз.
- Ачык класстын климаты менен коопсуз мейкиндиктин ортосундагы балансты калыбына келтирүү. Ачык класстык чөйрөдө окуучулар өз оюн айтып, өз ойлорун эркин бөлүшө алышат. Бирок, айрым окуучу же окуучулардын тобу башкалардын айткан сөздөрүнө таарынып же тынчын алышы мүмкүн.
- Тобокелдик факторлоруна мониторинг жүргүзүү. Алдын ала түшүнүктөрдүн, мифтердин жана четтөөлөр менен тирешүүдө окуучулардын бөлүнүү коркунучу. Айырмачылыктарды диалог аркылуу чечсе болот, пикирлерди аларды карманган адамдан бөлүп, талкууга бир нече фактыга негизделген көз караштарды алып келүүгө болот.

Аракеттен кийин**Карап көрүнүз...**

- Окуучулар менен алар эмнени үйрөнүшкөнү, эмнени жактырганы жана эмнеси жакпаганы тууралуу талкуу
- Буга чейинкилердин негизинде курулган жаңы иш-чараларды иштеп чыгуу, бул процеске окуучуларды активдүү тартуу.
- Эгерде сиз окуучулардын талаш-тартыштуу маселелер каралган сабактарда кандай жооп кайтарышканы тууралуу күндөлүк жазып алсаңыз, муну мектеп психологу, класс жетекчилер же мектеп мугалими менен талкуулаңыз.
- Башка класстар же мектептер үчүн презентациялар (виртуалдуу болушу мүмкүн)
- Окуучулардын билимин жана көндүмдөрүн формалдуу баалоо жана/же окуу жана окутуу ыкмаларын баалоо (Колдонмодогу баалоо бөлүмүн караңыз).

4-кеңеш: Эмпатиянын пайда болушу

Окуу үчүн коопсуз мейкиндикти түзүү үчүн, үстөмдүк кылган кутум теориясы сыяктуу Жалган маалыматтын айрым түрлөрүн кабыл алган окуучуларды шылдыңдабоо же обочолонбоо пайдалуу. Эмпатия жакшы башталгыч чекит болушу мүмкүн. Алар ишеним боюнча жалган маалыматтын айрым түрлөрүн кабыл алышса, тобокелге барышат. Ошондой эле сиз өзүңүздүн кээ бир алсыз жактарыңызды кабыл алууну тандасаңыз болот.

Кээде окуучулар башында "мен тааныган бирөө..." деп айтканда жардам берет, бул окуучуну өзү менен теңдердин арасында азыраак аялуу кылуу үчүн жана азыраак пермоналдуу кылуу үчүн зарыл.

5-кеңеш: Жыйынтыктарды чыгаруу

Окуучулар менен алардын ойлору, тажрыйбалары жана эмоциялары жөнүндө баарлашуу. Алардан алар сабактан эмнеге үйрөнүшкөнүн жана жаңы эле кылган иштерин кантип курууну каалаарын сура.

6. Класста жана мектепте санариптик сабаттуулук боюнча компетенцияларды түзүү: санариптик жаран болуу

Санариптик жарандык деген эмне жана ал эмне үчүн абдан маанилүү?

Санариптик жарандар...

- Онлайн дүйнөгө коопсуз, эффективдүү, критикалык жана жоопкерчиликтүү катышуу үчүн көндүмдөрдү, атрибуттарды жана жүрүм-турумдарга ээ болуңуз.
- Зыянга туруктуу болуу менен онлайн дүйнөнүн артыкчылыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн колдонууга жөндөмдүү.
- Жеке, социалдык жана коммерциялык максаттарга жетүү үчүн алардын активдүү жарандыгын жана социалдык инклюзиясын, башкалар менен кызматташуусун жана чыгармачылыкты колдоо үчүн санариптик технологияларды колдонунуз.
- Негизги адам укуктарынын баалуулугун жана бул баалуулуктардын онлайн жана оффлайн дүйнөсүндө канчалык окшош экендигин (ой жана сөз эркиндиги, жеке жашоого болгон укук, катышуу, кадыр-барк ж.б.у.с.) таануу.

Санариптик жарандык - бул үйрөнүлгөн көндүмдөрдүн жыйындысы. Санариптик коомдо, "офлайн" коомдогудай эле, окуучуларыңыз окуусун өнүктүрүү үчүн билиши керек болгон бир нече негизги түшүнүктөр, инструменттер жана компетенциялар бар. Окуучулар ошондой эле санариптик сабаттуулук компетенцияларын өнүктүрүү үчүн керектүү инструменттерге жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек. Сиз бул процессте маанилүү роль ойнойсуз.

Санариптик сабаттуу болуу бул маалыматты коопсуз жана ылайыктуу түрдө жетүү, түшүнүү, интеграциялоо, баарлашуу, баалоо жана жайылтуу үчүн санариптик технологияларды кантип колдонууну билүү дегенди билдирет. Мындан тышкары, санариптик сабаттуулук окуучуларга активдүү катышууга, билим алууга, карьера курууга жана азыркы коомдо социалдык өз ара аракеттенүүгө жардам берет. Ошентип, санариптик сабаттуулук активдүү жана ыйгарым укуктуу санариптик жарандыкты өнүктүрүү үчүн өбөлгө болуп саналат.

Сиз байкагандай, окуучулар ар кандай деңгээлде санариптик сабаттуу болушат. Мисалы, кээ бирөөлөргө окуу жана жазуу кыйын болушу мүмкүн, бирок алар үн эскерүүлөрүн жөнөтүү же сүрөткө тартуу сыяктуу санарип мазмунду колдонууда жана түзүүдө абдан жакшы. Башкалары технологияга жетүү же колдонууда кыйынчылыктарга дуушар болушу мүмкүн, бул алыстан окутууда аларга жетүү жана алар менен баарлашууну кыйындатат.

6-кеңеш: Оюндаштыруу жана оюнга

Оюндаштыруу жана оюнга негизделген окутуу, эгер туура иштелип чыкса, окуунун натыйжаларын жакшыртат.

Алардын айрым артыкчылыктары булар:

1. Алар азыркы жаштардын санариптик жашоо образына туура келген окууну сунуш кылышат.
2. Алар кошумча мотивация берип, окууну кызыктуу, чыгармачыл жана шыктандыруучу кыла алат.
3. Оюндаштыруу жана оюнга негизделген окутуу ийкемдүү, ар кандай контекстте которула турган жана ар кандай мектеп предметине оңой ыңгайлашкан болот. Алар ошондой эле оюн аркылуу "тартып алуу" оңой болгон татаал суроолорго да колдонулушу мүмкүн.

Карап көрүңүз...

- Окуучуларыңызды технология жана социалдык медиа кандайча позитивдүү өзгөрүүлөрдү жана алар жашаган коомдо жана коомдо позитивдүү мейкиндикти түзө ала тургандыгы жөнүндө ой бөлүшүүгө чакыруу.
- Окуучуларыңыз менен келечектеги эмгек рыногуна кирүү үчүн керектүү көндүмдөрдү талкуулаңыз. Бул санариптик көндүмдөрдүн жыйындысын (мисалы, санариптик экономиканы түшүнүү, коддоо, алгоритмдерди түшүнүү, эсептөөчү ой жүгүртүү жана башка санариптик көндүмдөр) жана адам менен адамдын өз ара аракеттенүүсү баалуу болгон дүйнөдө коммуникация көндүмдөрүн (мисалы, адамдар аралык көндүмдөрдү) камтышы мүмкүн.
- Окуучулардан жарандык маселелери (мисалы, демократия, жергиликтүү шайлоолор, адам укуктары жана климаттын өзгөрүшү) тууралуу так маалыматты онлайндан таап, онлайн катышуу үчүн кандай ылайыктуу мейкиндик бар экенин билүүнү сураңыз.
- Эгерде класстагы атмосфера мүмкүндүк берсе (өзгөчө окуучулар саясий маселелерди талкуулоого көнүп калса), анда окуучуларыңыздан алар саясий Жалган маалыматтарды массалык маалымат каражаттары аркылуу таратууга болот деп ойлойбу жана бул кандай таасир этиши мүмкүн деп сураңыз? Демократиялык шайлоонун жыйынтыгына таасир этиши мүмкүнбү? Кандайча? Алар мисал келтире алабы?

- Окуучуларга социалдык маселелер жана жарандыкка байланыштуу маселелер боюнча ишенимдүү маалымат булактарына шилтеме берүү. Дагы жакшысы, алар маселени изилдеп, пикирлерин айтышсын.
- Санариптик бакубаттуулукка, тактап айтканда, санариптик куралдар окуучуларыңыздын ден соолугуна (психикалык же физикалык) жана алардын теңтуштары жана үй-бүлөсү менен болгон мамилесине кандай пайда алып келерин же терс таасирин тийгизе турганына көңүл буруу зарыл.

Санариптик сабаттуулук боюнча билим берүүнү баштоого даярданууда

Санарип сабаттуулугун үйрөтүү жана үйрөнүү азыркы коомдо абдан маанилүү. Бирок, балким, кээ бириңиздер окуучуларды санариптик сабаттуулук боюнча компетенттүүлүккө багыттоо боюнча кандайдыр бир кадамдарды кабыл алгысы келбей жаткандыр, анткени сиз көп билбеген тема боюнча сабак өтүүдө өзүңүздү ыңгайсыз сезип жатканыңыздан же окуучуларыңызга технологиялык жактан мурунтан эле түшүнүктүү болушу мүмкүн. Санарип сабаттуулугун үйрөтүү үчүн техникалык адис болуунун кажети жок экенин эстен чыгарбоо маанилүү, анткени санариптик сабаттуулук жабдууларды кантип колдонууну билүүдөн да ашып кетет.

3-терезе: Технологияны жакшы билгенби же жокпу?

Бардык окуучулар технологияны жакшы билишет деп ойлобоңуз. Жаштардын баары эле технологияны жакшы билишпейт же санарипке ишене беришпейт. Алардын айрымдарынын санариптик көндүмдөрү жана компетенциялары жакшы өнүккөн болсо, башка окуучулар төмөнкү деңгээлдеги санариптик көндүмгө ээ жана монотондуу негизги санариптик тапшырмаларды аткарышат. Жада калса жаштарга да санариптик дүйнөнү түшүнүү кыйында турат. Алар “эхокамерага” кире алышат, бирок ал жерде кантип “чыга албай калганын” сейрек билишет. Алар технологияны күнүмдүк жашоосунун бир бөлүгү катары колдонушу мүмкүн, бирок анын кантип иштээрин же алгоритмдер эмне үчүн аларга белгилүү бир мазмунду көрсөтүп жатканын түшүнүшпөйт. Окуучулар ар дайым техникалык колдоого муктаж эмес, алар аны четке кагышат, бирок көп учурда алар дайыма жеткиликтүү болгон маалыматтын көптүгү аркылуу багыттоого жардам бере турган бирөө керек.

Аны менен жолугуп, аларга фактоиддерди билимден жана чындыкты дооматтарды далилдерден айырмалоого жардам бере тургандарды табуу керек.

Карап көрүңүз...

- Мугалим же тарбиячы катары сиз баарын биле албайсыз жана биле албайсыз деген фактыга карата ачыктык. Бирок, мугалим же тарбиячы катары сиз контекстти сунуштоого, критикалык ой жүгүртүүгө жана колдоо көрсөтүүгө бардык мүмкүнчүлүктөрдү ала аласыз.
- Анын ичинде окуучуларыңыз үчүн маанилүү болгон санариптик темалар дагы бар. Окуучуларга өз кызыкчылыктарын ачып, сүйлөшүүгө жана аларга эң жакшы тааныш болгон жабдууларды жана санариптик мейкиндикти колдонуу менен сабак планын иштеп чыгууга катышууга мүмкүнчүлүк бериңиз.
- Окуучуларыңыз менен онлайн дүйнөдө өзүн кандай алып жүрүү керектигин жана класстын ичинде жана сыртында кантип жоопкерчиликтүү жаран, позитивдүү социалдык актёр болууну талкуулаңыз.

7-кеңеш: Окуучуларга багыт алуу

Окуучуларыңызды жана алардын санариптик сабаттуулук боюнча иш-аракеттерин угуңуз. Балдар жана жаштар күн сайын онлайн кыйынчылыктарга туш болушат (адепсиз билдирүү; купуялыкка байланыштуу маселелер; кирүү маселеси; жек көрүү сөздөрү ж.б.). Окуучулардын тынчсыздануулары жана күнүмдүк тажрыйбалары сабактардын темаларын аныктап, аларды уялтпай тургандай же сындабай актуалдуу жана практикалык кыла турган проблемаларды ачууга аракет кылыңыз. Бул класста ишенимдүүлүк жана ишеним атмосферасын түзө алат (эгер туура иштетилсе).

Санариптик сабаттуулукту изилдөө милдеттери

Төмөндө башталгыч жана орто деңгээлдер үчүн санариптик сабаттуулукту үйрөнүү боюнча кээ бир конкреттүү көйгөйлөр бар. Бул серептөө окутуунузга жардам бериши мүмкүн. Алардын негизинде

Башталгыч мектепте окуучу...

- Өзүн кызыктырган маселелер жана көрүнүштөр боюнча маалыматтарды өз алдынча издей алат.
- Жетекчилиги астында маалыматтын негиздүүлүгүн жана пайдалуулугун баалай алат.
- Онлайн чөйрөлөр маалыматтын жана мазмундун бардык түрлөрүн, анын ичинде Жалган маалыматты жана Жалган маалыматты камтыганын тааныйт.
- Жалган маалыматтын, жалган маалыматтын жана чындыкка дал келген маалыматтын айырмасын түшүнөт, бирок адаштыруу же зыян келтирүү үчүн колдонулат.
- Жеке маалыматты коргоонун негизги принциптери менен тааныш.
- Медиа чөйрөлөрүндө кимдир бирөөнүн купуялыгын коргоонун кандай ыкмалары бар экенин билет.
- Анын медиа мазмунду жана автордук укукту коргоо жагынан колдонгон кызматтарын чагылдырат.

Орто мектептеги окуучу...

- Санариптик мазмун, товарлар жана кызматтар автордук укук менен корголушу мүмкүн экенин билет.
- Маалымат булагынын жана санариптик мазмундун ишенимдүүлүгүн жана ишенимдүүлүгүн сын көз менен баалай алат.
- Жетекчиликтин астында маалымат булагы катары медиа контенттин ар кандай түрлөрүн баалай алат жана алардын пайдалуулугун жана ишенимдүүлүгүн чагылдыра алат.
- Социалдык тармактардын маалымат булагы катары табиятын жана социалдык тармактарда бөлүшүлгөн маалыматка сын көз карашта болуу эмне үчүн маанилүү экенин түшүнөт.
- Издөө системалары, социалдык медиа жана контент платформалары жоопторду түзүү жана колдонуучунун жеке каалоолоруна ылайыкташтырылган же аныкталган мазмунду көрсөтүү үчүн көбүнчө жасалма интеллект (AI) алгоритмдерин колдонорун билет.

санариптик компетенттүүлүк үчүн Европа алкактары (DigComp2.2) жана Финляндиядагы жаңы сабаттуулук боюнча жыйынтыктар сыяктуу негиздери түзүлгөн.

- Акысыз же уруксаты менен колдонула турган медиа мазмунду издей алат
- Өзүнүн медианы колдонуу адаттарын сүрөттөп бере алат жана өз жашоосунда медианын маанилүүлүгүн чагылдыра алат
- Белгилүү бир аудитория үчүн чыгарылыштарды түзүү үчүн санариптик куралдарды туура жана коопсуз колдоно алат
- Медиа контентти түзүүнү жана бөлүшүүнү билет
- Белгилүү бир аудитория үчүн чыгарылыштарды түзүү үчүн санариптик куралдарды туура жана коопсуз колдоно алат
- Интернетте кантип сый мамиле кылууну, так маалыматка жетүүнү билет.

- Өзүнүн медиа тармагын колдонуу үлгүлөрүн талдай алат.
- Тиешелүү ыкмаларды жана инструменттерди колдонуу менен издөөгө негизделген маалыматты ала алат, иштетип жана көрсөтө алат.
- Интернеттеги жана уюлдук телефондордогу көптөгөн тиркемелер колдонуучу кире алган же ала турган маалыматтарды (б.а. жеке маалыматтар, жүрүм-турум маалыматтары жана контексттик маалыматтар) чогултарын жана иштетээрин тааныйт. Бул, мисалы, адамдардын интернеттеги иш-аракеттерине (мисалы, социалдык тармактардагы чычкан чыкылдатуулары, Google издөөлөрү) жана оффлайн режиминде (мисалы, күнүмдүк кадамдар, коомдук транспортто автобус менен жүрүү) мониторинг жүргүзүү үчүн жасалат.

- Онлайн сүрөт жана видео текшерүү куралдарын колдоно алат.
- Онлайн системалар тарабынан чогултулган/максатталган маалыматтарды көзөмөлдөө, башкаруу же жок кылуу үчүн кандай стратегияларды колдонуу керектигин билет.
- AI системалары автоматтык түрдө санариптик контентти (мисалы, текст, жаңылыктар, эсселер, твиттер, музыка, сүрөттөр) булак катары колдонууда колдонулушу мүмкүн экенин билет. Мүмкүн мындай мазмунду адам жараткан нерселерден айырмалоо кыйын.

- Перцептивдүү тенденцияны тааныйт жана өзүнүн ой жүгүртүүсүнө сын көз карашын өнүктүрөт.
- Санариптик чөйрөдө (мисалы, социалдык медиа, заматта кабарлашуу) колдонулган вербалдык эмес билдирүүлөрдүн (мисалы, смайликтер, эмодзилер) маанисин түшүнөт жана аларды колдонуу өлкөлөр менен коомчулуктар арасында маданий жактан айырмаланышы мүмкүн экенин билет.

Аракеттер планы 3: Европалык санарип эрежелер жана принциптер тууралуу декларация менен иштөө

Аракеттер планы 4: Санариптик издерди издөө

Санариптик жаран болуу үчүн санариптик укуктарыңызды билүү жана колдонуу маанилүү. 2022-жылдын январында Еврокомиссия «Европалык санариптик укуктар жана принциптер боюнча декларацияны» сунуштаган. Башка сунуш кылынган укуктардын арасында Декларация төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Балдарга жана жаштарга коопсуз жана туура чечим чыгарууга жана интернетте өз чыгармачылыгын билдирүүгө мүмкүнчүлүк берилиши керек.
- Балдар санариптик технологиялар аркылуу же алардын жардамы менен жасалган бардык кылмыштардан коргоого укуктуу.
- Ар бир адам өзүнүн жеке маалыматтарын онлайн режиминде коргоого укуктуу. Бул укук маалымат кандайча колдонулуп, ким менен бөлүшүлгөнүн көзөмөлдөөнү камтыйт.
- Ар бир адам дизайны боюнча коопсуз, корголгон жана купуялыкка ылайыктуу санариптик технологияларга, товарларга жана кызматтарга жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек.
- Ар бир адам цензурадан же коркутуудан коркпостон онлайн чөйрөдө сөз эркиндигине укуктуу.
- Окуучулардан адегенде өз укуктарын жана алар үчүн эмне маанилүү экенин ойлоп табууну сураныңыз, анан алардын идеяларын европалык деңгээлде сунушталган санариптик укуктар менен салыштырыңыз.

Окуучуларыңыз менен санариптик изди изилдөөнү жүргүзүңүз (4-бөлүмдөгү аныктаманы караңыз) жана сиздин издериңиз активдүү же пассивдүү түрдө канчалык деңгээлде жаралганын талкуулаңыз. Сиздин маалыматыңыз билим берүү тармагында же андан тышкары үчүнчү жактар менен канчалык деңгээлде бөлүшүлгөнүн билүүгө аракет кылыңыз. Классыңыз менен алардын артыкчылыктары (мисалы, оптималдаштыруу, персоналдаштыруу) жана кемчиликтери (купуялыктын бузулушу?) жана окуучулар өздөрүнүн электрондук катышуусун кантип мыкты башкара алаары жөнүндө ой жүгүртүңүз.

7. Жалган маалымат: Биз эмне туурасында айтып жатабыз?

<p>Жалган маалымат Колдонуучу аны чындык деп эсептегендиктен, адаштыруу максатында жок таралган текшерилүүчү жалган маалымат</p>	<p>↔</p>	<p>Жалган маалымат (disinformation) Текшерүүгө дуушар болгон, экономикалык кызыкчылык үчүн же коомчулукту атайылап алдоо максатында түзүлгөн, берилген жана таратылган текшерилүүчү жалган же адаштыруучу маалыматтар. Ал коомчулукка зыян келтириши мүмкүн</p>	<p>↔</p>	<p>Зыян келтирүүчү чынчыл маалымат (malinformation) Факты жүзүндө чынчыл маалымат зыян келтирүү үчүн колдонулат</p>
---	----------	--	----------	--

Бул колдонмо биринчи кезекте жалган маалымат үчүн каралган. 4-бөлүмдө айтылгандай, жалган маалымат экономикалык пайда алуу үчүн же атайылап алдоо үчүн түзүлөт, берилет жана таратылат.

Жалган маалымат түшүнүгүн андан ары тактоо үчүн, кээ бир мисалдарды карап чыгуу пайдалуу болушу мүмкүн. Төмөндө окуучулар класста жана класстан тышкары Жалган маалыматтын түрлөрү жөнүндө түшүнүк берген мисалдар келтирилген.⁴ Бул сценарийлердин ар биринде адамдардын ой-пикирин, сезимдерин жана аракеттерин алдоо жана манипуляциялоо ниети бар.

1. Өкмөткө жана алардын ден соолук программаларына атайылап чабуул жасоо аракетинде ар кандай блогдордо COVID-19 вакциналары бизди коронавирус оорусунан коргоо үчүн эмес, калкты массалык түрдө көзөмөлдөөнүн бир түрү болгон деген жалган маалымат тараган. Бул вакциналар калктын санын кыскартуу аркылуу климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүү үчүн өкмөттүн куралы болуп саналат жана вакциналар тукумсуздуктун себеби катары иштелип чыккан деп, эч кандай далилдер жок деп айтылып келет.
2. ЛГБТ коомчулугун жаман көрсөтүүгө аракет кылып, көптөгөн социалдык медиа колдонуучулары 2022-жылдын май айында Техас мектебинин аткычы трансгендер болгон деген сөздү таратышкан. Так эмес дооматтарды АКШнын ар кандай саясатчылары жана саясий таасирдүү адамдар да бекемдеди, алардын айрымдары зомбулукка байланыштуу трансгендеризм менен кеңири байланышта болгон.
3. Белгилүү француз саясатчысы 2017-жылдын февраль айында тараткан кабарда Эммануэль Макрондун президенттик шайлоо өнөктүгү Сауд Арабиясы тарабынан каржыланганы айтылган. Окуяны ишенүүгө татыктуу кылып көрсөтүү үчүн ири гезиттин сайты клондолуп, жалган материал жарыяланган.

4. 2022-жылдын март айында Украинанын президенти Владимир Зеленскийдин видеосу чыгып, украиналыктарды куралын таштап, багынып берүүгө чакырган видео тараган. "Deepfake" (deep fake) деп аталган нерсе так эмес болсо да, үйрөтүлбөгөн көзгө реалдуу көрүнгөн.

5. 2022-жылдын февраль айында CNN твиттерине жамынган аккаунттун фейк твити “Украина кризисинин биринчи америкалык курмандыгы” деп жалган жарыяланган. Маалымат жалган болгону менен, бул маалымат булагы катары CNNдин легитимдүүлүгүнө медиа чабуулдарына алып келди.

Жалган маалымат менен иштөө:

Окуучулар өздөрүнүн социалдык инсандыгын өркүндөтүп, дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырууда, алар көп маалымат менен өз ара аракеттенишет, кээ бирлери пайдалуу жана агартуу максатында чыгарылат. Ал эми кээ бир маалыматтар жалган, алдамчы жана манипуляциялык. 21-кылымда бул маалыматтын көбү интернетте жайгаштырылган же социалдык медиа аркылуу бөлүшүлгөн.

Азыркы дүйнөдө Жалган маалымат реалдуу маалыматка караганда андан ары, тезирээк, тереңирээк жана кеңири тарашы мүмкүн. Биздин санариптик дүйнөбүздөгү эң эффективдүү коммуникаторлор сөзсүз түрдө журналисттер сыяктуу даярдалган адистер эмес, бирок аудитория менен байланышуу үчүн жекелештирилген билдирүүлөрдү колдонгон эң биринчи, эң тез жана эң кеңири тараган болуп саналат. Жалган маалымат жеке адамдарга, топторго жана коомго зыян келтириши мүмкүн. Ал ошондой эле көптөгөн формаларда болушу мүмкүн (бир нече мисалдар үчүн төмөндө 4-кыстырманы караңыз). Бирок, бардык жалган маалыматтын негизги өзгөчөлүгү – фантастика, жалган маалымат жана пикирлердин факты жана «чындык» катары пропагандаланышы.

⁴Бул сценарийлер ар кандай медиа сайттардан алынган. Еврокомиссия бул мисалдардын чындыгы боюнча расмий позицияны карманбайт.

Аракеттер планы 5: Чечим: бул фактпы же пикирби?

Окуучуларыңыз менен факты же пикир оюнун ойноңуз. Бул ой-пикирлерге каршы фактыларды түшүнүү үчүн абдан жеңил, ойноок ыкма болуп саналат жана башталгыч жана жогорку класстын окуучулары үчүн ылайыктуу болуп саналат. Окуучуларга факты же пикир болгон алдын ала тандалган 10 билдирүүнү сунуштаңыз (мисалы, "Сыртта үшүк жүрөт" жана "Сыртта өтө суук"). Мындай билдирүүнү интернеттен оңой табууга болот (кийин колдонуу үчүн ыңгайлуу). Кайсы билдирүү чындык, кайсынысы пикир экенин окуучулар чечиши керек. Окуучулар ошондой эле эмне үчүн мындай деп ойлошкондугун түшүндүрүшү керек. Бул иш-чараны окуучулардын факты эмне экенин жана пикир эмне экенин кантип аныктайт деген суроо менен кеңейтүүгө болот.

Ушундай эле көнүгүү илимди псевдо-илим менен салыштыруу аркылуу жасалышы мүмкүн. Бул улуураак курактагы окуучулар үчүн ылайыктуу.

8-кеңеш: Булактарды текшерүү

Окуучулар жаңылыктар түрмөгүндөгү макалаларды окуганда булакты канчалык көп текшерешет? Алар келтирилген фактылардын тууралыгын текшереби? Ооба болсо, алар муну кантип кылышат?

Окуучуларыңыз менен кесипкөй журналисттер менен жарандык журналисттердин ортосунда кандай айырма бар экенин талкуулаңыз.

Альтернативдүү иш-аракеттер планын карап көрүңүз:

Окуучуларды чакан топторго бөлүп, бир нече онлайн платформаларга барып, социалдык маселени окуп бериңиз (мисалы, климаттын өзгөрүшү). Аларга алдын ала тандалган бир же бир нече макаланы окуп, ал макалалардагы пикир менен чындыктын айырмасын айтып бериңиз. Макалалардагы фактылар ирээттүү болуп саналабы? Пикирлер жөнүндө эмне айтууга болот?

- Окуучулар аларды кызыктырган социалдык маселе жөнүндө дилбаян (аргументтер менен) жазсын жана дилбаянында фактыларды да, пикирлерди да камтысын.
- Окуучулар менен акыл чабуулун өткөрүңүз. «Факты» деген сөздү көргөндө эсине келе турган бардык мүнөздөмөлөрдүн жана «пикир» деген сөздү укканда эмненин эсине келгенин тизмектеп жазсын. Окшоштуктарды жана айырмачылыктарды алар кандай кабыл алышат?

ЭСКЕРТҮҮ: (Жаш) адамдар мындай жалган мазмундан этият болуш керек!

Туура эмес атрибуция: Башка окуялардан алынган чыныгы сүрөттөр, видеолор же цитаталар.

Жасалма контент: Мазмун ойдон чыгарылган, кээде чыныгы мазмун менен айкалышкан.

Өзүнө өзүн ат бергендердин булактары: Мисалы, белгилүү брендди же инсанды же (мектеп) досту билдирген веб-сайттар, блогдор же твиттер аккаунттары.

Жасалма байланыш: Контент аталышка/жазууга дал келбейт.

Жасалма контекст: Берилген маалымат негизинен так, бирок так контекстте эмес.

Жасалган контент: Статистика, графика, сүрөттөр жана видеолор сыяктуу өзгөртүлгөн же түзөтүлгөн контент Бул арзан жасалма жана дипфейкти камтыйт.

Зыян келтирүү үчүн чынчыл маалымат: Чымындан пил жасаган апыртылган фактылар

Ушактын негизиндеги тыянактар:
«Ушак» катары берилген маалыматтардан катуу корутундулар.

4-терезе: Жалган маалыматтын кээ бир конкреттүү формалары – айрым мектеп предметтери боюнча мугалимдерге жана тарбиячыларга мүмкүнчүлүктөр

Арзан фейктер (чипфейктер) жаштардын өздөрү тарабынан улам көбөйүп баратат. Мисалы, кимдир бирөөнү кордоо үчүн, окуучулар же окуучулар тобу бир окуучунун жүзүн (алардын бутасы) алып, компромат сүрөткө башка адамды кошуп, андан кийин социалдык медиа каналдары аркылуу жасалма сүрөттү тарата алышат. Бул, айрыкча, басмырланып жаткан адам үчүн олуттуу кесепеттерге алып келиши мүмкүн. Чипфейктерди түзүү канчалык оңой экенин көрсөтүү үчүн, сүрөт мугалимдери (этияттык менен) класста бул туурасында сөз кылышы мүмкүн. Көбүрөөк маалымат алуу үчүн, "Жашоо аркылуу үйрөн" эскертүүсүн караңыз.

Жалган илим илимий же фактылык катары өтүп, бирок илимий ыкма менен шайкеш келбеген дооматтардан, ишенимдерден же тажрыйбалардан турат. Мындай Жалган маалымат кеңири таралгандыктан, табигый илим мугалимдери окуучуларга илим менен псевдо-илимдин айырмасын түшүндүрүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Айрыкча тарых жана жарандык илимдер мугалимдери кутум теориялары же жалган маалыматтар кантип пайда болгонун жана алар тарыхта саясий курал катары кандайча колдонулганын түшүнүүгө жардам берет.

Мугалимдер/тарбиячылар да окуучулардын көңүлүн кутум теориялары бар экенине бурушу мүмкүн, бирок интернетте тараган теориялардын көбү ойдон чыгарылган жана көбүнчө саясий күн тартибин жайылтат. Төмөндөгү эскертүүнү караңыз.

Жалган маалыматтын мүнөздөмөсү

Жалган маалымат көптөгөн контексттерде жана ар кандай платформаларда пайда болушу мүмкүн. Кээ бир Жалган маалымат атайын багытталган жана жаштарга таасир этүү үчүн иштелип чыккан. Жалган маалыматтын кээ бир жалпы мүнөздөмөлөрү болуп коштоочулук саналат (6-аракет планын караңыз):

1. Ал үчүн арналган адамдын эмоцияларына багытталган. Бул адамдын логикалык жана критикалык ой жүгүртүүсүн кыйындатат.
2. Атаандашына кол салуу – “биз аларга каршыбыз” деген көз карашта чындыкка болгон көз караштарды жайылтуу.
3. Фактыларды жөнөкөйлөтүп, контекстти жокко чыгарат.
4. Ал ойду кайра-кайра кайталайт.
5. Бир нерсенин бир гана жагын көрсөтүп, фактылардын нюанстарына көңүл бурбайт.

6. Сүрөттөрдү ретуш жана кесүү сыяктуу ар кандай жолдор менен башкарат.
7. Жаңы маанини түзүү үчүн баштапкы контексттеринен сүрөттөрдү тартат жана аларды башка сүрөттөр, музыка/үндөр жана тексттер менен айкалыштырат.
8. Максаттуу топ суктанган атактуу адамдарды жана атактууларды колдонот.
9. Барган сайын чипфейктерди жана дипфейктерди колдонот.
10. Аны жокко чыгарууга аракет кылган далилдер менен беттешет.

Аракеттер планы 6: Маалымат тууралуу талкуулоо

Жалган маалыматты камтыган жана каршы далилдер бар жана оңой жеткиликтүү болгон бир же бир нече текстти тандаңыз. Факттарды текшерүү үчүн сайттарга баруу издөөнүзгө жардам берет. Окуучуларга текстти(терди) изилдеп, алардан жогоруда сүрөттөлгөн мүнөздөмөлөрдү аныктай алар-албасын сураңыз. Окууну максималдуу жогорулатуу үчүн алардан муну алгач жекече, анан чакан топтордо жасоону сураныңыз.

Эмне үчүн Жалган маалымат түзүп, таратып жатышат?

Окуучулар жалган маалыматтын аныктамасын өздөштүргөндөн кийин, көбүнчө суроолор пайда болот: *Эмне үчүн адамдар Жалган маалымат жаратышат? Аларды мындай кылууга эмне түрткү берет?* Сиз аларга бул суроолорго жооп берүүгө жардам бере аласыз.

Окуучулар Жалган маалыматты түзүүнүн жана жайылтуунун бир нече себептери бар экенин билиши маанилүү, окуучулар бул көйгөйдү өздөрү изилдей алышат (7-аракет планын караңыз), бирок мугалим катары сиз үчүн мындай тапшырмадан кийин пикир билдирүүнүз абдан маанилүү. Кээ бир инсандар же топтор башкаларга таасир этиш үчүн Жалган маалыматтарды жаратышат. Муну идеологиялык себептер менен, белгилүү бир саясий пикирдин туура экенине элди ынандыруу жана финансылык пайда табуу үчүн жасаса болот. Ал эми Жалган маалыматтардын жеңилерээк учурларына келсек, сиз аны көңүл ачуу үчүн (мисалы, сатиранын айрым түрлөрү түрүндө) түзсө болоорун жана мындай учурларда алдамчылыктын артында сөзсүз түрдө кесепет болоорун эске салсаңыз болот. Ошондуктан, окуучулар Жалган маалыматты түзүүнүн ар кандай мотивдерин, анын кандай формаларын жана ал келтириши мүмкүн болгон зыяндарды билиши маанилүү.

Карап көрүңүз...

- Окуучулар менен баарлашуу (адегенде абстракттуу, анан жекече, эгерде топтун атмосферасы жол берсе) кандай онлайн маалымат ачуулануу, кайгыруу, текеберлик, тынчсыздануу сыяктуу эмоцияларды пайда кылат.
- Окуучулар менен контентти бөлүшүүгө эмне түрткү бериши мүмкүн экенин талкуулоо. Жеке тажрыйбасынан мисал келтире алар-албасын сура. Күчтүү сезимдер, мисалы, кубаныч же ачуулануу, аларды сарамжалдуу жана критикалык ой жүгүртүүгө ого бетер күчөтөрүн эскертиңиз.
- Булакты баалоонун маанилүүлүгүн талкуулоо. Булактын ишенимдүүлүгүн кантип аныктоо боюнча пайдалуу кеңеш, алар маалымат кайдан алынганы ачык болушу керек.

Аракеттер планы 7: Изилдөө - эмне үчүн туура эмес маалымат түзүлүп жатат

Окуучуларга эмне үчүн Жалган маалымат түзүлүп жатканын түшүндүрүүнүн ордуна, аларды онлайн режиминде изилдөөнү сураныңыз. Бул жалпы тапшырма катары аткарылышы мүмкүн же окуучуларды чакан топторго бөлүп, ар бир топко адамдар (же уюмдар) эмне үчүн Жалган маалыматты жайылтууну каалашы мүмкүн, мисалы, COVID, климаттын өзгөрүшү, качкындар жөнүндө изилдөө жүргүзүү үчүн дайындалышы мүмкүн. жана мигранттар, диний азчылыктар, сексуалдык азчылыктар, аялдар ж.б. Алар кандайча окшош, эмнеси менен айырмаланат?

Кичинекей окуучулар үчүн сиз аларга жеңилерээк жана анча оор эмес темаларды тандасаңыз болот. ! Бирок, бул тапшырманы окуучуларга берүүдөн мурун, алгач өз алдынча аны изилдеп, класста сүйлөшүүнү жакшыраак башкарууга даярдансаңыз жакшы болмок.

Окуучулар үчүн Жалган маалыматтын таралышы айрым учурларда айрым адамдарга экономикалык пайда алып келерин билүү пайдалуу болот. Буга интернет-контент менен камсыз кылуу аркылуу акча тапкан коомдук медиа "таасирчилер" жана "жаратуучулар" кирет.

Социалдык тармактарда интернетте маалымат канчалык эффективдүү жана ыраатсыз көрсөтүлсө, адамдардын аны окуп, бөлүшүү ыктымалдуулугу ошончолук жогору, демек, жаңылык жаратуучулар жарнамадан көбүрөөк киреше алышат. Жалган же адаштыруучу маалыматты тараткандар мүмкүн болушунча көбүрөөк адамдарды бөлүшүүгө аракет кылышат. Чыныгы жаңылыктар сайты көчүрүү үчүн арналган фейк "жаңылыктар" сайттары каржылык пайда үчүн жалган маалыматты таратуунун эффективдүү куралы болуп саналат.

9-кеңеш: Өзгөртүүлөрдү киргизүү

Эң жакшы жери, туура эмес кеңири жайылып, тез таралып, зыян алып келе турган көйгөйдү түшүнүү жалган маалыматтын алдын алуу жана ага каршы чыгуу боюнча ой жүгүртүүгө алып келиши керек.

Бул ой жүгүртүү жана андан кийинки талкуу көбүнчө окуучулардын арасында жоопкерчиликтин жалпы билдирүүлөрүн пайда кылат, ошондой эле алар дайыма эле өздөрү үчүн ролду көрө бербейт. Аларды "өзгөрө алат" деп ынандыруу Жалган маалыматка каршы класстык жана мектепке тиешелүү иш-аракеттерди андан ары өнүктүрүүгө алып келиши мүмкүн (бул бөлүмдөгү башка мисалдарды караңыз).

Карап көрүңүз...

Алар Жалган маалымат ар кандай коркунучтарды туудураарын аныкташкандан кийин, окуучуларга жоопкерчилик жөнүндө төмөнкү суроолорду бериниз:

- Жалган маалыматты таратууда тармактардын ролу жана жоопкерчилиги кандай? Технологияны колдонуучулардын өздөрүнүн ролу жана жоопкерчилиги кандай? (Социалдык) тармактарда адистешкен компаниялар жөнүндө эмне айтууга болот?
- Алар жалган маалыматты азайтуу боюнча ар кандай коомдук аракеттерден кабардарбы? Алар мындай аракеттерге макулбу (мисалы, цензура сыяктуу адам укуктарынын ар кандай көйгөйлөрүнө байланыштуу маселелер – адегенде коомдун аракеттеринен кабардар болушу керек)?
- Социалдык тармактардын жана башка платформалардын Жалган маалыматты азайтуудагы ролу жана жоопкерчилиги кандай?
- Жалган маалыматты ооздуктоодо өкмөттүн ролу кандай? Жергиликтүү же улуттук бийлик органдары тарабынан жасалган иш-аракеттерди талдаңыз: дагы көп нерсени жасоого болобу? Окуучулар өкмөттүн аракеттеринен кабардарбы?
- Жалган маалымат менен күрөшүү үчүн факт текшерүү үчүн адистер эмне кыла алат?
- Окуучулардын өздөрү жана коомчулук сыяктуу технологияны колдонуучулардын ролу жана жоопкерчилиги кандай? Алар роль ойной алабы?

Жалган маалымат идеологиялык максатта да таралышы мүмкүн. Маселен, экстремисттик уюмдар жалган маалымат аркылуу адамдарды өз кызыкчылыгына тартууга жана жаңы мүчөлөрдү тартууга аракет кылышат. Туура эмес маалыматтын идеологиялык максаттарга байланыштуу дагы бир түрү - бул мамлекеттик жалган маалымат. Мындай Жалган маалымат мамлекеттин кызыкчылыгы үчүн түзүлүшү мүмкүн, ал коомдук пикирге (тигил же башка мамлекетте) таасир этиши керек. Мындай жалган маалымат коомдогу ажырымды күчөтүп, айрым азчылыктарды жаманатты кылып, башка өлкөлөргө да таасирин тийгизиши мүмкүн. Экстремисттик формада ал согушту актоо жана анын негиздемеси болуп калышы мүмкүн.

Аракеттер планы 8: Маалымат каражаттарынын эркиндигин талкуулоо

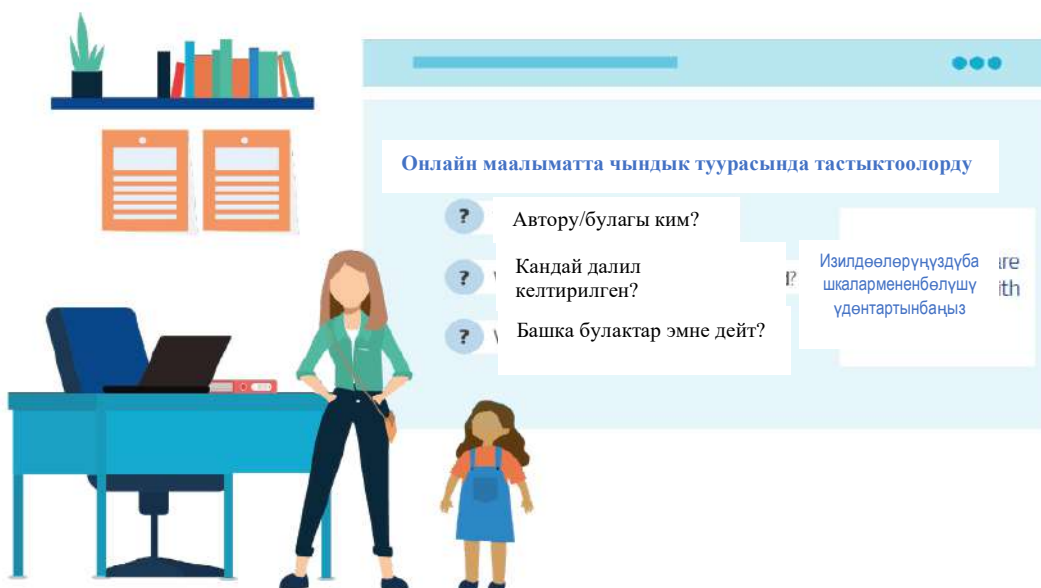
Окуучуларыңыз менен эркин ЖМКлар өкмөт тарабынан цензурага алынган маалымат каражаттарына караганда Жалган маалыматка ээ болобу же жокпу, талкуулаңыз. Ошондой эле <https://rsf.org/en/index> сайт ына кирсеңиз болот жана Бүткүл дүйнөлүк басма сөз эркиндиги индексине кайрылыңыз жана окуучуларыңызга өлкөнүздүн медиа эркиндиги рейтингинде кайсы орунду ээлегенин көрсөтүңүз. Сайт 6 тилде иштейт, жакшы кабыл алынат жана тексти өтө аз.

Фактыларды текшерүү деген эмне?

Бул Колдонмонун аныктамалар бөлүмүндө айтылгандай, фактыларды текшерүү бул маалыматтын чын же жалган экенин текшерүү процесси болуп саналат. Бул медианын ар кандай түрү менен жасалышы мүмкүн (жана, мисалы, тексттик жана визуалдык сүрөттөр). Маалыматтын так экенин аныктоо үчүн төмөнкү суроолорду берсе болот: *Автору ким?* Далилдер кандай жана башка ишенимдүү булактар эмне дейт - ошондой эле ишенимдүү булактар кандай? Тексттик издөө жана сүрөттү кайра издөө көбүнчө фактыларды текшерүүдө пайдалуу. Мындай издөө тексттин так экенин же сүрөт манипуляцияланып жана/же контексттен чыгарылып жатканын аныктоого жардам берет. Фактты текшерүү маалымат чыкканга чейин да, андан кийин да пайдалуу.

ЭСКЕРТҮҮ: Иш жүзүндө үйрөнүү

Иш жүзүндө үйрөнүү - бул терең үйрөнүүнүн эң сонун эксперименталдык ыкмасы жана кээ бир педагогдор окуучулардын өздөрүнүн Жалган маалыматын түзүшүнө көбүрөөк ыкташы мүмкүн. Мисалы, сүрөт мугалими окуучуларга санариптик технологияны колдонуу менен арзан жасалма фейктерди (чипфейктерди) жасап, анын кандайча түзүлгөнүн көрсөтүшү мүмкүн. Бул арзан фейктер кандайча түзүлөөрүн жакшыраак түшүнүүгө алып келиши мүмкүн, бирок аралашып калуу коркунучу бар. Окуучулар бул жаны көндүмдөрдү туура эмес колдонуу коркунучу бар (мисалы, башка окуучуларды киберкуугунтуктоо). Арзан фейктер окуучуларга, мисалы, компромат сүрөтүндө башка адамдын жүзүн алмаштырууга мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле тынчсыздануу, окуучулар муну кантип жасоого болорун көрсөтүү үчүн сүрөттөрдү манипуляциялаган кырдаалды билдирет. Жалган маалымат менен күрөшүү үчүн окуучулар жасай ала турган иш-аракеттерге көңүл буруу маанилүү (чечимдин багыты).

Карап көрүңүз...

- Окуучуларды тиешелүү жергиликтүү же эл аралык факты текшерүүчүлөрдүн веб-сайттары менен тааныштыруу, эгер сиздин тилиңизде бар болсо.
- Жалган маалымат жана фактыларды текшерүү жөнүндө сүйлөшүү үчүн сырттан сүйлөгөндөрдү класска/мектепке чакыруу
- Окуучуларга (жашына ылайыктуу) Жалган маалыматты жана фактыларды текшерүүнү түшүндүргөн онлайн видеолорду көрсөтүңүз. Аларга видео окуяларды салыштырыңыз.
- Кайсы жергиликтүү, улуттук же эл аралык бейөкмөт уюмдар фактыларды текшерүү боюнча жардам бере аларын билип, алар менен байланышыңыз. Бул боюнча адистешкен бейөкмөт уюмдардын саны өсүп, мектептер менен иштешет.
- Сиздин мектептин же классыңыздын Эл аралык фактыларды текшерүү күнү сыяктуу улуттук жана эл аралык иш-чараларга катышуусу (көбүнчө апрелдин башында). Бул шилтеме сизди өз тилиңиздеги маалыматка алып барат.

Аракеттер планы 9: Фактыларды текшерүү

Окуучулардан бүгүнкү күндүн же ушул жуманын маалымат каражаттарындагы фактыларды актуалдуу кылуу үчүн текшерүүнү сураңыз. Сиз аларды алдын ала аныктаган кээ бир булактарга багыттооңуз керек болот. Бул ишти аткарууда окуучулар жекече же чакан топтордо өзүнө төмөнкү суроолорду бере алышат:

- КАНДАЙ булактарга ишене алам?
- Бул булактарды КАЙДАН тапсам болот?
- МААЛЫМАТ КАНДАЙ эмоцияларды козгоого аракет кылып жатат, эгер бар болсо?
- Бул маалымат менин/биздин сезимдерибизге жана ой-пикирлерибизге кандай таасир этет (ал мага/биздин ишибизге ылайыктуубу? Эмне үчүн "ооба" же эмне үчүн "жок"?)
- Мен/биз бул маалыматты КАНТИП башка колдонуучулар менен жоопкерчиликтүү түрдө бөлүшө алам?
- Бул макала эмне үчүн жазылган. Анын максаты эмнеде?
- Бул макала кайсы окурман үчүн жазылган (максаттуу топ)?
- Бул маалыматтын чын же жалган экенин КАНТИП текшере алабыз?
- Эгер бул жаңы макала болсо, анда ал адамдардын көңүлүн КАНТИП бурат (мисалы, кара тамгалар, жаркыраган сүрөттөр, чоң аталыштар, илеп белгилери)?

Жалган маалыматты жокко чыгаруу деген эмне?

Жалган маалымат чыккандан кийин жокко чыгарылат. Максаты - жалган маалыматты оңдоо жана башкалардын текшерилүүчү жалган маалыматка ишенүүсүнө жол бербөө. Факт жана/же чындык катары берилген маалыматты "карап чыгуу" режиминде окугандар же көргөндөр. Факттарды текшерүү стратегиялары зыян келтирбестен же Жалган маалымат бербестен, жаңылыш маалыматты жокко чыгаруу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Жалган маалыматты алдын ала ачыкка чыгаруу деген эмне?

Жалган маалыматтын алдын ала ачыкка чыгышы - бул жалган маалыматтын бутасына айланаарын алдын ала эскертип коюу процесси. Анын негизи "ооруну кийин дарылагандан көрө алдын алуу оңой" деген пикирдин негизинде курулат. Окуучуларга белгилүү бир тема боюнча фактысы бар жана терең маалымат берип, андан кийин ошол эле предмет боюнча Жалган маалыматты берүү менен алдын ала ачыкка чыгарууга үйрөтсө болот. Ошондой эле алар кандай Жалган маалымат күтө аларын алдын ала айтууга болот.

Карап көрүңүз...

- Окуучулардан алар кандай ушактарды жана имиштерди жакшы билишерин сураңыз (жана манжасы менен көрсөтпөй, бөлүшүүгө даяр). Аларды жокко чыгаруу эмне үчүн мынчалык кыйын экенин сураңыз.
- Кесиптештер менен келерки мезгилде негизги социалдык маселелердин айланасында туура эмес маалыматты кампаниянын түрлөрү жөнүндө сүйлөшүүлөр. Алар кандай жалган маалыматты күтүшөт? Жалган маалыматтарды ачыкка чыгарууну камтыган бир нече темалар аралык иш-чараларды иштеп чыгуу.

10-кеңеш: Туура эмес маалыматты алдын ала ачуу жана жокко чыгаруунун үүстүнөн окуучуларыңыз менен иштөө

Мугалим/педагог үчүн жалган маалыматты жокко чыгаруу жана алдын ала ачыкка чыгаруу менен иштөө классты башкаруунун жакшы көндүмдөрүн талап кылат, анткени окуучулар кээ бир жалган маалымат тараганына ишениши мүмкүн. "Сахнаны даярдоо" бөлүмүндө айтылгандай, окуучулардын арасында каршылык көрсөтүүнүн жана обочолонуунун алдын алуу үчүн, сиз окуучулар үчүн салыштырмалуу ырааттуу маселелерди талкуулоодон баштасаңыз болот. Буга алар төрөлө электе эле тараган жалган маалыматтар, ушак-айың кептер (мисалы, орто кылымдардагы бакшылар жөнүндөгү моралдык дүрбөлөн) же өздөрүнүн реалдуулугунан өтө алыс болгон жалган маалыматтар (кээ бир өлкөлөрдө краб жеп, балаңызды тынчысыз кылсаңыз) кирет. Бул жалган маалыматты жокко чыгаруу - өткөн окуяларды жана илимди билүү менен - окуучулар үчүн салыштырмалуу жеңил жана коркунуч келтирбей турган иш. Окуучулар үчүн пайдалуу иш далилдерди жана илимди колдонуу менен мындай маалыматты жокко чыгаруу болуп саналат.

Окуучулар Жалган маалыматты кантип жокко чыгаруу керектигин түшүнүшкөндөн кийин, аларда ошол эле маалымат кайра пайда болсо, аны алдын ала жокко чыгарууну суранса болот. Алардан Жалган маалыматты жана алдын ала экспозицияны жокко чыгаруу үчүн колдонгон мамиленин түрү окшошпу же башкачабы деп сураса болот.

Маалыматтын ишенимдүүлүгүн баалоо жана мыйзамдуу булактарды кантип тастыктап жана колдонуу керек?

Бул эмнени билдирет жана эмне үчүн маанилүү? Фактыларды текшерүүбү, жалган маалыматты жокко чыгаруубу же аны алдын ала жокко чыгаруунун баары (окуучулардын) маалыматтын тууралыгына баа берүү, мыйзамдуу булактарды колдонуу жана маалыматка сын көз менен кароо жөндөмүнө байланыштуу. Окуучуларга ар бир суроого миллиондогон ойго келүүчү жооптор берилет жана сиз аларга фактыларды, пикирлерди жана Жалган маалыматты (жана Жалган маалыматты зыян келтирбестен) айырмалоого жардам берүү кыйын болушу мүмкүн. Окуучулар менен санариптик дүйнөнү кантип багыттоо боюнча иштөө, албетте, кыйын, бирок бул онлайн режиминде так жана пайдалуу маалыматты таба билүүнүн артыкчылыктарын баса белгилөө мүмкүнчүлүгү. Окуучуларга туура маалыматты аныктоо куралдарын берүү аларга баалуу маалымат дүйнөсүнүн ачыкчтарын берүү дегенди билдирет. Бул ошондой эле аларга Жалган маалымат кандайча түзүлүп, жайыла тургандыгы жөнүндө негизги түшүнүк керек дегенди билдирет.

Жалган маалыматтын ар кандай аспектилери түшүнүү

Жалган маалыматтын техникалык аспектилери Көпчүлүк окуучулар санариптик шаймандарды кантип колдонууну билишет, бирок аларды кантип жоопкерчиликтүү колдонуу керек же заманбап технологиялар Жалган маалыматты таратууну кантип жеңилдетет. Мисалы, жасалма интеллект (ЖИ) Жалган маалымат жана жалган маалымат менен күрөшүү үчүн күчтүү курал болсо да, терең фейктерди түзүү үчүн туура эмес колдонулушу мүмкүн. Бот тармактары так эмес маалыматты интернетте тарата алат. Жалган маалыматтын техникалык аспектилери түшүнүү сизге жалган маалыматтын иш жүзүндө кандайча иштээрин түшүнүүгө жардам берет.

Аракеттер планы 10: Окуучулар менен окуучулардын туура эмес маалыматтарынын

Сиз класстан жөн гана окуучулардан, санариптик технология жалган маалыматты таратууда натыйжалуу деп ойлойбу жана эмне үчүн алар мындай деп ойлошот деп суроо менен баштасаңыз болот. Бул сиз иштей турган баштапкы негизди түзө алат. Ал ошондой эле мифтерди жана жалган түшүнүктөрдү жок кылууга жардам берет. Иштин бул түрү башталгыч мектепте ишке ашырылышы мүмкүн.

Карап көрүңүз...

- Окуучулардын ичинен алгоритмдердин, кызыктыргыч кликтин жана боттордун (технология боюнча) кантип иштээрин билээр-билбесин сураңыз.
- Окуучулар бул изилдөөнү аткарышсын (жогоруда айтылгандарга жооп берүүнүн ордуна). Мисалы, аларга интернетке кирип, аны жакшы түшүндүргөн 1-2 кыска видеосюжетти аныктоону айтыңыз. Класска көрсөтүү үчүн бир же экөөнү тандаңыз.
- Окуучуларга жана башкаларга жалган маалымат кантип иштээрин түшүнүүгө жардам берген, убакыттын өтүшү менен кеңири тараган онлайн билим берүү оюндарына кайрылыңыз.

Жалган маалыматтын этикалык аспектилери

Жалган маалыматтын технологиялык аспектилери менен тышкары, окуучулар менен этикалык аспектилери талкуулоо жалган маалымат кандай иштээрин гана эмес, ошондой эле жалган маалымат канчалык зыяндуу болушу мүмкүн, ал жеке адамдарга жана коомго кандай зыян келтириши жана алардын жоопкерчилиги жөнүндө толук маалымат бере алат, санариптик дүйнөдө, айрыкча алардын Жалган маалыматты бөлүшпөө жана бул тууралуу башкаларга эскертүү бербөө жоопкерчилигин түшүнүүгө өбөлгө түзөт.

11-кеңеш: Адам укуктары менен байланыш

Басма сөз эркиндиги, сөз эркиндиги жана маалымат эркиндиги сыяктуу адам укуктарынын маселелерин талкуулоо, ошондой эле мазмунду социалдык медиа платформалары контентти кантип жана эмне үчүн көзөмөлдөй турганын, окуучуларга жалган маалымат жана анын жайылышы менен байланышкан кыйынчылыктар жөнүндө кеңири түшүнүк берет.

Окуучуларды талкууга активдүү тартуу үчүн ар кандай талкууларды, диалогдорду жана рефлексияларды колдоно аласыз. Мисалы, окуучуларга социалдык медиада белгилүү бир адамдардын кирүүсүнө бөгөт коюунун оң жана терс жактарын талкуулагыла. Алар эмнеге негизделген? Алар кандай аргументтерди колдонушат? Жалган маалыматты токтотуу боюнча айрым чаралардын мыйзамдуулугуна карата реакцияңызды көрсөтсөңүз болот. Бул мыйзам деген эмне деген билимди жаңылоо дегенди билдирет.

Карап көрүңүз...

- Жалган маалыматтын жайылышын чектөө боюнча Евробиримдиктин акыркы саясат демилгелерин карап көрүңүз (мисалы, Евробиримдиктин Жалган маалымат боюнча практикалык кодекси 2022, Санариптик кызматтар актысы жана Санариптик рыноктор жөнүндө акт)
- Окуучулардын жогорудагы демилге боюнча (өзгөчө орто мектеп окуучулары үчүн) чакан топ форматында же бүтүндөй класс катары өз пикирин айтуусун сураныңыз.
- Окуучулар алгач жарнактарды карап чыгышсын, алардан жарнакчылар эмнеге жетүүнү каалашат жана эмне үчүн деп сураныз? Алар Жалган маалыматтан айырмаланабы? Кантип?
- Окуучулардан, сөз эркиндигине келгенде алар үчүн өтүүгө болбой турган чек кайда экенин сураныз? Сөз эркиндиги, эгер ал далилденүүчү жалган жана зыян алып келе турган болсо дагы, ар дайым ишке ашырылышы керекпи?
- Окуучулар менен бирге мектеп жамаатынын башка мүчөлөрүн ошол кездеги Жалган маалыматтын кеңири таралган билдирүүлөрү жөнүндө эскертүү үчүн кампанияны иштеп чыгыңыз.

Жалган маалыматтын экономикасы

Бөлүмдүн башында айтылгандай, жалган маалыматты таратуу экономикалык пайда алып келиши мүмкүн. Сиз окуучулардан мындай маалымат алуу үчүн кайсы компаниялар өздөрүнүн курактык тобун максат кылышы мүмкүн деп суроо менен баштасаңыз болот?

Аракеттер планы 11: Туура эмес маалыматтын экономикасын талкуулоо

Сиз рефлексивдүү көнүгүү менен баштасаңыз болот, анда сиз окуучулардан алардын хоббилери, кызыкчылыктары жана ой-пикирлери жөнүндө сурасаңыз болот. Алардын жактырган жана жактырбаган жактарын эске алып, алар менен маркетингге ким кызыкдар болушу мүмкүн экенин сураныз. Бул компаниялар же уюмдар эмнеге жетишүүгө үмүттөнүүдө? Алар муну кантип жасашат? Социалдык медианын алгоритмдери аларга кантип жардам берет? Мындай иш, мисалы, мээ чабуулу форматында же адегенде чакан топтордо жүргүзүлүшү мүмкүн.

Карап көрүңүз...

- Окуучулардан электрондук коммерцияны колдонобу деп сураныз. Алар колдонгондо кандайдыр бир алдамчылыкты көрүштүбү? Кандай алдамчылык? Эмне үчүн компаниялар алдамчылыкты колдонушат?
- Окуучулардан кайсы компаниялар өз командасын маркетинг иштерине тартууну каалашы мүмкүн деп сураныз? Кааласа, алар да өз башынан өткөргөн окуялары тууралуу сүйлөшө алышат
- Окуучулардан фишинг деген эмне экенин билеби деп сураныз. Билбесе түшүндүрүп бериңиз. Фишинг кандай зыян келтирет?
- Окуучулардан социалдык медиа платформалары кантип акча таба аларын билеби деп сураныз. Билбесе түшүндүрүп бериңиз. Окуучулардан алгоритм деген эмне экенин билеби деп суранызбы? Билбесе түшүндүрүп бериңиз. Алар жеке адамдар жана коом үчүн жекелештирилген жарнамаларды кошо алганда, онлайн тажрыйбаны жекелештирүү үчүн алгоритмдерди колдонуунун кесепеттерин карап чыга алабы? Алар жана алардын теңтуштары жөнүндө эмне айтууга болот?

Жалган маалыматтын айрым когнитивдүү жана эмоционалдуу параметрлери

Адамдарды белгилүү бир маалыматтын жалган экенине ынандыруу кыйын болушунун себептеринин бир бөлүгү жалпы когнитивдик жана эмоционалдык, бирок бизди туура маалыматка каршы турууга мажбурлай турган өтө адамдык сапаттар, механизмдер менен байланыштуу. Фактыларды жана чындыкты көрсөтүү көп учурда адамдарды алардын жаңылыктары туура эмес экенине ынандырууга жардам бербейт. Көпчүлүгүбүз өзүбүздүн Жалган маалыматты тез кабыл алабыз деп ойлобойбуз. Ошондуктан, жаштардын дүйнө таанымынын ачык болушу, алар чындыктын көп катмарлуу экенин жана татаал суроолорго жооп табуу оңой эмес экенин кабыл алуусу өтө маанилүү.

4-терезе: (Жаш) адамдардын өз пикирине карама-каршы келген далилдерди кабыл алышына тоскоол боло турган негизги когнитивдик жана эмоционалдык механизмдер

Социалдык таандыктыкка жана иденттүүлүккө болгон муктаждык: Биз баарыбыз өзүбүздүн жеке ишенимдерибиз жана баалуулуктарыбыз менен жеке адамдарбыз, бирок биз социалдык топторго таандык болууга катуу муктаждык бар социалдык жандыктарбыз. Биз топтун мындай мүчөлүгүнөн көптөгөн пайдаларды алабыз жана биз топтун өзгөчөлүгүн сактап калуу үчүн, адатта, курмандыктарга барууга даярбыз (анын ичинде биздин көз карашыбызга шек келтирген далилдерди четке кагуу).

Кабылдоочулук жана тастыктоонун жоктугу: Жаман ойдо болбостон кабыл алуу: Бардык курактагы адамдар өздөрүнүн ишенимдерине карама-каршы келген же татаалдаштырган маалыматты тастыктоо үчүн эмес, алардын бар ишенимдерин тастыктоо үчүн аң-сезимсиз психологиялык каалоолору бар. Ырастоонун жетишсиздиги: адамдын ишенимине шек келтирген маалыматты жана билдирүүлөрдү четке кагуу же четке кагуу тенденциясы.

Жалган консенсус эффектиси: (жаш) адамдар өздөрүнүн (ката) ишенимдерин бөлүшкөндөрдүн санына ашыкча баа беришет.

Стадиялык жүрүм турум эффекти: Идея же ишеним ар бир адам аны аткарып жаткандай сезилет.

Ишенимдүү реализм: Биз айланабызда көргөн нерселерди чечмелеп жатканда, сиз акылга сыярлык, объективдүү жана калыс экениңизге жана башкалар акылга сыйбаган, бир жактуу же Жалган маалымат берилген деп эсептеген адамдын тенденциясы.

Туруктуу таасир этүүчү эффект: (туура эмес) маалыматты жаманатты кылган көрүнүш биздин жүрүм-турумубузга жана ишенимдерибизге таасир этүүнү улантууда. Адамдар маалыматты чечмелөөдө, аргументтерди келтирүүдө жана өкүм чыгарууда жалган маалыматка таяна беришет. Бул, өзгөчө, кутум теорияларын карап чыгууда туура экени аныкталды (Караңыз: Конспирологиялык теориялар туурасында терезе).

Аракеттер планы 12: Конспирация теорияларын талкуулоо

Окуучулар биринчи кезекте конспирологиялык теориясы деген эмне экенин онлайн изилдөөсүн жүргүзсүн жана аларды (мугалимдин даярдыгын талап кылат) азыркы дүйнөдө анча деле талаш-тартыш туудурбаган эски конспирологиялык теорияларына көрсөтсүн. Бул теорияларды ким таратып жатат? Алар кантип бөлүштүрүлөт? Эмне үчүн алар таркатылып жатат? Кандай максаттар үчүн? Мунун кесепети кандай? Ушак, имиштер жана туура эмес ойлор кандай роль ойнойт? Бул өзүн-өзү ачуу процесси теренирээк түшүнүүгө алып келет.

Окуучулардан бул конспирологиялык теорияларынын жалпылыгы эмнеде экенин аныктоону сураныңыз. Алар кандай эмоцияларды жаратат?

Андан кийин окуучулардан бул кутум теориялары башка жалган маалыматтан эмнеси менен айырмаланырын сураңыз.

Окуучулардан алар ишеничтүү конспирологиялык теориялары (алар бар) менен чындыкта эч кандай негизи жок теориялардын ортосунда кандай айырма бар экенин сураңыз.

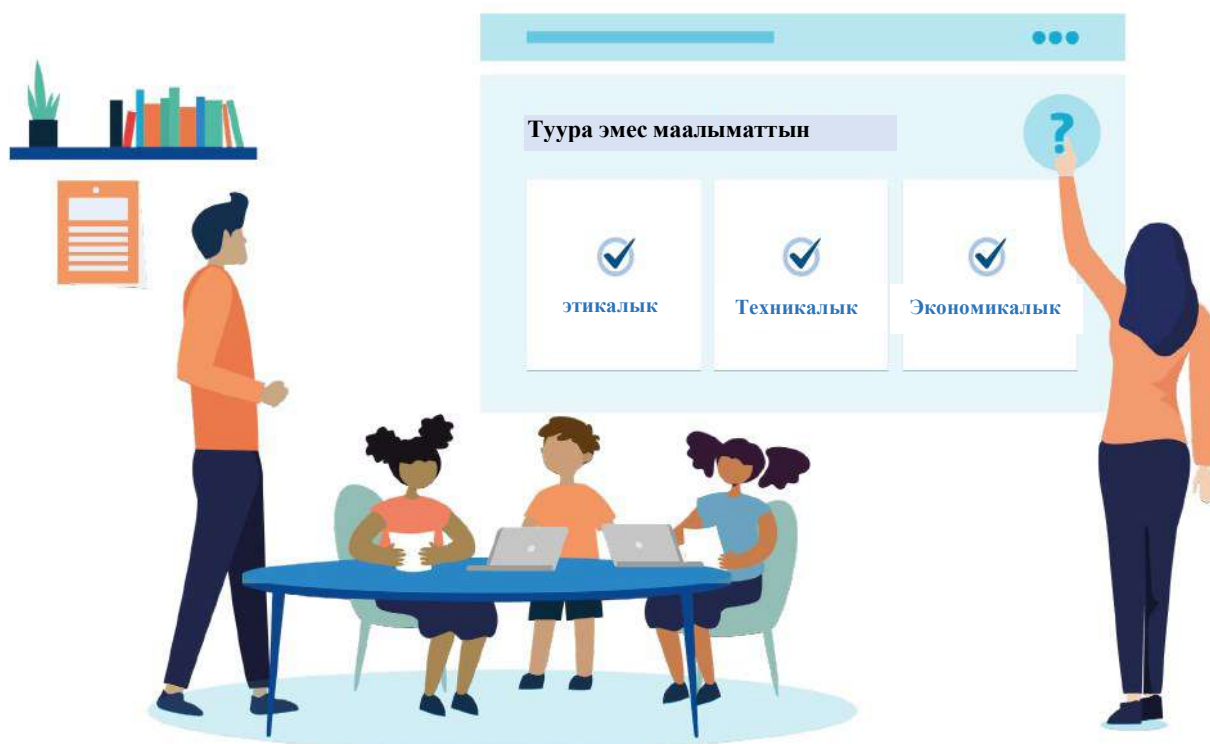
ЭСКЕРТҮҮ: Конспирологиялык теорияларды

Конспирологиялык теориялары Жалган маалыматтын өзгөчө түрү болуп саналат жана фактыларды жана далилдерди колдонуу менен кыйынчылыктарга туруштук бере алат. Табияты боюнча аларды жокко чыгаруу кыйын. Алар ошондой эле биз үзгүлтүксүз таасир эффектиси деп атаган нерсеге өзгөчө жакын болушат. Ошентип, окуучулар менен конспирологиялык теориялары менен күрөшүү көп учурда кылдат мамилени талап кылышы мүмкүн.

Конспирологиялык теорияларынын негизги аспектилери:

- Пикирлерди жана ишенимдерди башкарууга аракет кылуу
- Алар жөн эле чачылган жалган маалымат эмес, дүйнөдөгү эмне жакшы жана эмне жаман экендиги жөнүндө коомдун кеңири көз карашы менен байланышкан.
- Жабырлануучуларды (көбүнчө өздөрүнүн социалдык тобунан) жана кылмышкерлерди (башкаларды) аныктоо

- Көбүнчө кимдир-бирөөнүн бир топко (биз-аларга) таандык болуу сезимин бекемдөөгө умтулушат жана иш-аракетке чакырууну билдирет.
- Терс окуяларга бүдөмүк, көмүскө жана жашыруун «чындыктарды» жана уюмдарды күнөөлө
- Адамдардын күчтүү топтору бардык маалыматты бизден жашырып, зыян келтирүүгө аракет кылышат деп болжолдонууда.
- Алар көбүнчө натыйжалуураак болуу үчүн фактыларды маалымат толтуруу менен аралаштырышат.
- Эмоцияга кайрылуу жана ар кандай далилдерге каршы туруу
- Жалган конспирологиялык теориясын тараткандар үчүн экономикалык же саясий пайда алып келиши мүмкүн

8. Мектепте жана класста санариптик сабаттуулукту талдоо жана баалоо: Мугалимдер жана тарбиячылар үчүн конкреттүү колдонмо

Окуучулардын окуудагы ийгиликтерин баалоо Европадагы мектеп реалдуулугунун негизги жана зарыл бөлүгү жана мугалим/педагог катары сиз алдында турган маанилүү милдеттердин бири. Бул окуучулардын санариптик сабаттуулук деңгээлин баалоого да тиешелүү.

Санарип сабаттуулугу окутуунун салыштырмалуу жаңы чөйрөсү болгондуктан, бул татаал маселе болушу мүмкүн. Санариптик сабаттуулук компетенциялары билимдерден, көз караштардан жана көндүмдөрдөн турат. Ошентип, окуучуларга ар кандай комплекстүү баа берүү көп кырдуу болушу керек жана компетенттүүлүктүн үч элементин тең өлчөөгө аракет кылышы керек. Санариптик сабаттуулукту үйрөнүү жана прогресс (акыркы) продукт жана процесс менен абдан тыгыз байланышкан. Мындан тышкары, санариптик сабаттуулук бардык предметтер боюнча (кайчылаш) өзүнчө предмет катары окутууга салыштырмалуу окутууну жана прогрессти кантип баалоодо айырмачылык бар.

Биз эмнеге баа бере алабыз жана эмнеге баа беришибиз керек?

Санариптик сабаттуулуктун негизги элементи критикалык ой жүгүртүү болуп саналат. Бул окуучуларга бурмаланган жана жасалма жаңылыктар менен бирге ишенимдүү маалымат тараган санариптик чөйрөдө туруктуу болууга мүмкүндүк берет. Ар бир мугалим үчүн негизги суроо - бул окуучулардын санариптик дүйнөдө натыйжалуу багыттоо үчүн билими, көндүмдөрү жана мамилеси барбы.

Жаштарды санариптик сабаттуулугу менен бирге төмөнкү аспектилер боюнча баалоого болот: (1) пикирлерден фактыларды ажырата билүү, (2) манипуляциялык стратегияларды аныктоо жөндөмдүүлүгү. (3) алардын онлайн маалыматты факт-текшерүү жөндөмдүүлүгү, (4) критикалык, конструктивдүү жана чыгармачыл жол менен маалыматты табуу, колдонуу жана түзүү жөндөмдүүлүгү жана (5) санариптик түзүлүштөрдү натыйжалуу колдонуу жөндөмдүүлүгү.

12-кеңеш: Кесиптештер менен баланыш

Сиздин курбуларыңыз санарип сабаттуулугун (эгер алар дегеле баалашса) жана алар колдонгон куралдарды кантип баалаарын түшүнүңүз. Кээ бир аспаптар, балким башкаларга караганда ишенимдүү жана так болуп саналат.

Баалоо практикасынын түрлөрү

Окууда санариптик сабаттуулукту жогорулатуу аркылуу окуучуларды баалоонун көптөгөн жолдору бар. Окууну жана прогрессти баалоонун кеңири таралган жолдору – бул билимди жана көндүмдөрдү текшерүү, сиз койгон бааларды баалоо жана окуучунун өзүн өзү баалоо, ошондой эле тесттин упайларын же окуу тажрыйбасын чагылдыруу.

Сиз окуучулардын кандай аткарып жаткандыгы жөнүндө чыныгы сүрөттү алуу үчүн тесттердин жана баалоонун башка түрлөрүнүн айкалышын колдонгунуз келиши мүмкүн. Окуучулардын санариптик компетенцияларын баалоо үчүн көптөгөн ресурстар жана күчтүү баалоо куралдары бар.

Алардын айрымдары 6-8-терезеде берилген. Мындай шаймандар, мисалы, окуучулардын билимин жана көндүмдөрүн сын көз менен талдоо, салыштыруу жана онлайн маалыматтын ишенимдүүлүгүн жана чындыкка жакындыгын баалоо үчүн бааланат.

13-кеңеш: Окуучулардын компетенциясын баалоо

Окуучулардын санариптик сабаттуулук компетенцияларын баалоо үчүн ооба/жок суроолордун, ачык суроолордун жана кыска эсселердин айкалышын колдонуңуз

Окуучулардын билимин баалоо тесттик суроолорду камтышы мүмкүн, алар окуучулардан ар кандай темалар боюнча ишенимдүү онлайн булактарынын тизмесин көрсөтүүнү, ой-пикир менен учурдагы маанилүү жаңылыктардын ортосундагы айырманы, медиа адистерин жарандык журналистикадан кантип айырмалоону жана алгоритмдердин издөөгө кандай таасир этээрин сүрөттөп берүүнү талап кылат.

Окуучулардын санариптик сабаттуулук көндүмдөрүн баалоолордо алардан алдамчылык жана манипуляция үчүн маалымат болуп саналган маалыматты нейтралдуу же тең салмактуу маалымат менен аныктоону же белгилүү бир билдирүү, талдоо же өкүм үчүн эмне далил болоорун аныктоону суранса болот. Бул баа берүү суроолорун камтышы мүмкүн, мында окуучулар ар кандай макалалардын, баш макалалардын же социалдык медиа билдирүүлөрүнүн канчалык деңгээлде ишенимдүү экенине баа берүү суралат (6-терезедеги мисалдарды караңыз), алардын "упайлары" аларды кантип жакшыртууну талкуулоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

6-терезе: Сынак берип жаткан окуучуларынын манипуляциялык аталыштарды аныктоо жөндөмүн баалоонун мисалы

Чынбы же жасалмабы? Төмөнкү темалардын астына "Чындык же жалган" астын сызыңыз.

- Өкмөт адамдарды мындай ыкмаларды (чындык же жалган) кабыл алууга мажбурлоо үчүн гендик инженерия боюнча коомдук пикирди манипуляциялоодо.
- ЕБге карата позиция Европада да, андан тышкары өлкөлөрдө да позитивдүү (Чын же жалган)
- Кээ бир вакциналар кооптуу химиялык заттар жана токсиндер менен толтурулган (чын же жалган)
- Сураныч, 1-суроого жоопторуңузду негиздеп бериңиз - эмне үчүн аталыштарды чын же жалган деп эсептейсиз? Аталыштардын туура же адаштыруучу экенин кантип байкай аласыз?

Эскертүү: 1a жана 1c аталыштары фейк, ал эми 1b аталышы - жаңылыктын аталышы. 1a жана 1c мисалдары - бул конспирологиялык теориясынын мисалдары, 1c эмоционалдык манипуляциялык. Экспертке кайрылуу жана башка ишенимдүү булактардан алынган фактыларды текшерүү маалыматтын кайсынысы туура экенин аныктоонун жакшы жолу.

Окуучулардын фактыларды текшерүү көндүмдөрүн алардагы латералдык окууну⁵, бир нече издөө системалары менен тескери сүрөттөрдү жана тексттерди издөөнү жана Жалган маалыматты жокко чыгаруу жөндөмдүүлүгүн (мисалы, кыйынчылык деңгээли) суроо аркылуу баалоого болот.

Алардын манипуляцияланган сүрөттөрдү жана терең фейктерди аныктоо жөндөмдүүлүгүн санариптик ресурстарды колдонууда жаңылыштыруучу маалыматты жокко чыгаруу көндүмдөрүн канчалык деңгээлде өздөштүргөндүгүн текшерүү аркылуу баалоого болот.

Сиз ошондой эле окуучулардан көйгөйдү чечүү жөндөмүн ар кандай жолдор менен баалай аласыз. Сиз аларга "Жалган маалымат сценарийлерин" берип, аларды чечүү жолдорун сунуштасаңыз болот. Бул иш алардын фактыларды кантип текшере тургандыгы, алдын ала ашкерелөө же жалган маалыматты жокко чыгаруу жана алардын иштерине баа берүү (же эссе, стратегия же дагы бир чыгармачыл нерсе аркылуу) жөнүндө суроолорду камтышы мүмкүн.

7-терезе: Латералдык окууну колдонуу менен онлайн издөө жүргүзүүдө экзаменчилердин көндүмдөрүн баалоочу суроолордун мисалдары

Бул иш үчүн 8 мүнөткө жакын убакыт бериңиз. Сиз глобалдык жылуулукту изилдеп жатасыз жана бул веб-сайтты табыңыз: <https://friendsofscience.org>. Сураныч, бул веб-сайт глобалдык жылуулук боюнча ишенимдүү маалымат булагы экендигин чечиңиз. Ошондой эле жаңы электрондук жадыбал ачып, бул жардам берсе, желеден издей аласыз.

- Бул веб-сайт глобалдык жылуулукту изилдөө үчүн ишенимдүү булак болуп саналабы?
  - Ооба
  - Жок
- Жообуңузду сиз колдонгон веб-баракчалардан далилдерди келтирип түшүндүрүңүз. Сиз шилтеме кылып жаткан веб-баракчалардын URL дарегин (ресурстун локаторун) камсыз кылууну унутпаңыз. [жооп үчүн талааны ачуу]

⁵Латералдык окуу - бул, негизинен, сиз окуп жатканыңызды текшерүү актысы.

Окуучулардын санариптик сабаттуулугу төмөндөгүлөр аркылуу да бааланышы мүмкүн:

- алардын жарнаманы жаңылыктардан бөлүү жөндөмүн же белгилүү бир социалдык көйгөйдү изилдөөнүн жүрүшүндө ишенимдүү булактарды аныктоо мүмкүнчүлүгүн аныктоо. Окуучулар санариптик куралдарды күн сайын колдонушса да, аларда фактыларды текшерүү көндүмдөрү жетишсиз болушу мүмкүн. Ошондуктан, баалоонун бир бөлүгү, мисалы, алар альтернативдик көз караштарды изилдегенде, жалган окуяларды жокко чыгарганда жана маалымат үчүн онлайн издөө жүргүзгөндө, санариптик түзүлүштөрдү колдонуу жөндөмүн текшерүү болушу керек (жогоруда 7-графиктеги мисалды караңыз).
- портфолио колдонуу. Окуучулардын фейк жаңылыктар кандайча түзүлөөрүн түшүнүү окуучулардан фейк твит же фейк жаңылык макаласын түзүп, андан соң окурмандарды кантип манипуляциялоону талкуулаганда пайда болот (бул процесс жогоруда айтылган себептерден улам кылдаттык менен жүргүзүлүшү керек).

Окуучулардын онлайн маалыматка карата позициясы да бааланышы мүмкүн. Окуучулар онлайн маалыматты колдонгондо эл ишенчээк" болбошу маанилүү. Көптөгөн адамдар өздөрүн Жалган маалыматка "иммунитеттүү" деп эсептешет жана өздөрүнө тааныш булактарга ишенишет. Ошентип, алар онлайн маалыматты канчалык деңгээлде ишенимдүү деп эсептей турганына баа берүү маанилүү. Алар ошондой эле ишенимдүү маалыматка баа берүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүшү керек. Мындай суроолорго окуучулардан онлайн маалыматты канчалык деңгээлде ишеничтүү деп эсептей тургандыктарын "бардыгы" дан "эч кимге" чейинки шкала боюнча баалоосун, ошондой эле категорияга бөлүүнү сурануу менен баалоого болот, алар үчүн ишенимдүү жаңылыктарга жетүү канчалык маанилүү (8 терезени караңыз).

Санариптик сабаттуулукка байланыштуу жагымдуу позиция, онлайн маалыматтын чындыгына шек келтирген позиция жана ишенимдүү жаңылыктарга жетүүгө карата оң позиция.

8-терезе: Маалыматтарга карата сынак алуучулардын позициясын баалоо мисалдары

1. Интернеттеги маалыматты канчалык деңгээлде ишенимдүү деп эсептейсиз?
Баары ----- бир дагы
2. Ишенимдүү кабар алуу сиз үчүн канчалык маанилүү?
Такыр мааниге ээ эмес ----- абдан маанилүү
3. Менимче, көптөгөн туура эмес жолдор бар, бирок дээрлик эч нерсеге жол бербөө үчүн бир гана туура жол.
Толугу менен макулмун - Таптакыр макул эмесмин
4. Белгиленген ишенимдериңизге карама-каршы келген далилдерге көңүл бурбаңыз
Толугу менен макулмун - Таптакыр макул эмесмин
5. Мен ар кандай коомдордогу адамдардын туура жана туура эмес деген ар кандай идеялары алар үчүн туура болушу мүмкүн деп ишенем.
Толугу менен макулмун - Таптакыр макул эмесмин
6. Адамдар ар дайым алардын ишенимине карама-каршы келген далилдерди карап чыгышы керек.
Толугу менен макулмун - Таптакыр макул эмесмин

Эскертүү: 1-суроо окуучуларды жөнөкөй же онлайн маалыматка шектенүүчү катары баалайт. 2-суроодо окуучунун ишенимдүү кабарга карата позициясы, 3-суроодо догматизм бааланат. 4-суроодо фактыларга туруктуулук бааланат, 5-суроодо акылдын ийкемдүүлүгү, 6-суроодо акылдын ачыктыгы бааланат.

Окуучулардын көз караштарынын активдүү ачыктыгы да баалоо үчүн маанилүү болгон мамиле болуп саналат, анткени жаңы далилдерди жана көп көз караштарды кабыл алууга позитивдүү мамиле адамдардын Жалган маалыматты табуу жөндөмү менен катар жүрөт. Бул ар кандай иш-чаралар аркылуу окуучулар катуу далилдер өздөрүнүн пикирине карама-каршы келген маселелер боюнча позициясын өзгөртүүгө даяр даражасын байкоо менен баалоого болот. Ошондой эле окуучулардын онлайн чөйрөсүндөгү абалын жана алардын социалдык медиа этикеттерин баалоо маанилүү. Бул окуучулардын баарлашуу стилин эске алуу керек. Мисалы, алар онлайн режиминде башкалар менен иштешкенде же алар менен талашып-тартышып жатканда, мындай баалоо алардын жеке кол салууларын, мазактоолорун жана башкалардын бактысыздыктарын урматтабаганын жана/же сезбегендигин байкоону камтышы мүмкүн.

14-кеңеш: Баалоонун мүнөзү боюнча ой жүгүртүү

Анализ окуучунун фактылар, же эмне чын жана ишенимсиз, кайсы бир жактуу маалымат же жокпу деген билиминин чегинен чыгып кетет. Ошондой эле окуучулардын канчалык деңгээлде сын көз карашта экенин, ачык-айрымдыгын, карама-каршы аргументтерге ачыктыгын жана активдүү угуучуларын талдоо. Бул мамиле алардын жоопкерчиликтүү, жигердүү жарандардан болушу үчүн өтө маанилүү.

Карап көрүңүз...

- Окуучулардын билимдерин, позицияларын жана көндүмдөрүн окууга чейин жана андан кийин баалоо
- Көптөгөн өлчөө куралдарынын айкалышы, айрыкча ишенимдүү деп табылган.
- Билимди, мамилени жана көндүмдөрдү өлчөгөн баалоо куралдарын колдонуу.
- Айрыкча санариптик сабаттуулуктун тез өнүгүшүн эске алуу менен, окуучулардын билимин жана прогрессинин жакшыраак сүрөтүн камсыз кылган жаңы жана өркүндөтүлгөн баалоо куралдарынан кабардар болуңуз.
- Окуучуларга алардын компетенттүүлүгүн баалоонун негизинде кайсы жерде жакшыртуу керектиги боюнча пикир билдириңиз.
- Көбүрөөк ачык суроолорду жана иш-аракеттерди колдонуңуз, окуучуларды сабакка чейин жана кийин онлайн издөөгө үндөнүз.

- Окуучулардын догматикалык мүнөздөгү жана карама-каршы далилдерге туруштук берүүчү маалыматка канчалык деңгээлде сын көз карашта экендигин баалоого аракет кылуу (ачык болгонго караганда)
- Кесиптештерине ачыктык жана ийкемдүү ой жүгүртүү сыяктуу мамилени кандай баалашары жөнүндө суроолор, эгерде алар буга чейин андай кылбаса. Алар менен бул баалоону кантип ишке ашырууга болорун талкуулагыла.

Эскертүү

Баалоо учурунда жалган маалымат түшүнүгүн колдонуу. Окуучулар кайсы маалымат туура, эмнеси жалган экенин түшүнүшү керек. Кээ бирөөлөр туура эмес жактарына ишенбей калышы мүмкүн. Бул 5-терезеде буга чейин талкууланган "туруктуу таасир этүүчү эффектиден" улам маанилүү.

Окуучулардын сөзүнөн санариптик сабаттуулукту өлчөөнүн натыйжалары талкуу, ой жүгүртүү жана байкоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Окуучулар өтө ишенимдүү болушу мүмкүн экенин жана ар дайым эле өз билимдерин, көндүмдөрүн жана мамилелерин жакшы классификациялай бербестигин эске алуу менен, интроспекция дагы эле алардын өздөрү жөнүндө көз караштары жана аларды кантип өркүндөтсө болору жөнүндө маанилүүраак түшүнүк берүү үчүн колдонулушу мүмкүн. Төмөндө 9-терезеде интроспекция билдирүүлөрүнүн мисалдары келтирилген. Бул билдирүүлөр Европа Комиссиясынын DigCompSAT анкетасынан алынган (DigComp жаңыртуу 2.2 жаңыртуу 2.2де айтылган өзүн-өзү талдоо куралы). Бул эл аралык ресурс сиздин ишинизге пайдалуу болушу мүмкүн.

9-терезе: Санариптик сабаттуулук боюнча өзүн-өзү чагылдыруу билдирүүлөрүнүн үлгүсү (DigComp 2.1; DigCompSAT)

- Мен ар кандай издөө системалары ар кандай издөө натыйжаларын бериши мүмкүн экенин билем, анткени экономикалык факторлор (билим/орто деңгээл) бизге таасир этет.
- Мен издөө системасын колдонгондо, мен анын өркүндөтүлгөн мүмкүнчүлүктөрүнөн пайдалана алам (көндүм, орто)
- Мен мурда кирген веб-сайтты кантип тапса болорун билем (шыктуу, негизги деңгээл)
- Мен жарнамалык мазмунду интернеттен тапкан же алган башка мазмундан кантип айырмалоону билем (мисалы, социалдык медиада же издөө системаларында жарнаманы таануу) (өндүрүмдүүлүк, орто)
- Мен онлайн маалымат булагынын максатын кантип аныктоону билем (мисалы, маалымат берүү, таасир берүү, көңүл ачуу же сатуу) (өндүрүмдүүлүк, орто)

- Мен интернеттен тапкан маалыматтын ишеничтүүлүгүн сын көз менен текшерем (мамиле, орто деңгээл)
- Интернеттеги айрым маалыматтар фейк экенин билем (мисалы, фейк жаңылыктар) (билим, базалык деңгээл)

DigComp 2.2. ⁶ анкетасы ошондой эле окуучулардын санариптик сабаттуулук деңгээлин санарипке байланыштуу конкреттүү тапшырмалар аркылуу окуучулардын окуу процесстерине байкоо жүргүзүү жана жетекчилик кылуу аркылуу баалоо жолдорун сунуштайт.

. Окуучунун жогоруда айтылган окуу натыйжалары окуучулардын (кыйын) маселелерди чечүү жөндөмдүүлүгүнө, өз алдынчалык деңгээлине жана когнитивдик деңгээлине байкоо жүргүзүү аркылуу бааланышы мүмкүн. Компетенттүүлүккө ээ болууну көзөмөлдөө рубрикаларды иштеп чыгууну талап кылат. Баалоонунда сиз тапшырманын татаалдыгын, өз алдынчалуулуктун деңгээлин, когнитивдик чөйрөнү (1-сүрөттү караңыз) эске ала аласыз же сунушталган иш-аракетти жана берилген тапшырмаларды эске алуу менен деталдуу рубрикаларды иштеп чыга аласыз.

Деңгээл	Милдеттердин татаалдыгы	Көз карандысыздык	когнитивдик домен
База	Жөнөкөй тапшырмалар	Керек болгондо көзөмөлгө алынган/өзүн-өзү жетектеген жана көзөмөлдөгөн	Эстеп калуу
Ортодогу	Жакшы аныкталган жана стандарттуу тапшырмалар жана жөнөкөй маселелер/тапшырмалар жана жакшы аныкталган жана стандарттуу эмес маселелер	Карабастан жана менин муктаждыктарыма жараша	Түшүнүү
Өркүндөтүлгөн	Ар кандай тапшырмалар жана кыйынчылыктар/эң тиешелүү тапшырмалар	Башка окуучулардын ишин көзөмөлдөө / кыйын шарттарда башкаларга көнүү	Колдонмо/баалоо/чы гармачылык колдонуу

Сиз кайсы окуучулардын аракеттерин өрчүтүшү керектигин жакшыраак аныктай аласыз жана окуу процессине колдоо көрсөтө аласыз, мисалы, окуучулар жеке максаттар үчүн (мисалы, эң популярдуу тасмалардын тизмесин карап чыгуу), билим берүү максатында (мис., тарыхый окуялардын ар кандай интерпретациясын изилдөө) жана кесиптик максаттарды (мисалы, тиешелүү жумуш жарыяларын табуу) карап чыгып, окуу процессин кармап тура аласыз. Ошондой эле, алардын жеке издөө ыкмаларын жана стратегияларын ыңгайлаштыруу аркылуу маалымат ашыкча жүктөө (мисалы, эпидемия учурунда жалган же адаштыруучу маалыматтардын көбөйүшү) менен кантип күрөшүү керек экенин биле аласыз.

Карап көрүнүз...

- Окуучулардын окуу деңгээли жана жетишкендиктери боюнча өзүн-өзү баалоосун бүтүрсүн. Алардын санариптик сабаттуулук деңгээли үчүн өздөрүнүн максаттарын коюшсун.
- Эл аралык эксперттер тарабынан иштелип чыккан программаларды колдонуу, мисалы, DigComp 2.2 анкетасы. Аны Евробиримдиктин бардык тилдеринде жеткиликтүү кылуу пландалууда.
- Паритеттүү бааларын жана портфолиолорду колдонуу
- Чакан топтордогу ишти баалоо, адатта, топтук жана жеке баа берүүнү камтыйт.
- Окуучуларга белгилүү бир аялуу жамааттарга багытталган Жалган маалыматтык кампанияларга каршы пропаганданы иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк бериңиз. Башка окуучулар менен каршы пропаганданын “күчүнө” баа бериңиз (бул канчалык ынандырарлык жана эмне үчүн)

15-кеңеш: Окуучунун изилдөө жөндөмүн баалоо

Негизги санариптик маселелер боюнча изилдөө жүргүзүү үчүн окуучулардын жөндөмдүүлүгүн баалоо. Мисалы, окуучуларга арзан жасалмаларды жасоо үчүн колдонулган технологиянын түрлөрүн интернеттен издегиле. Мындай изилдөө көндүмдөрү окуучулардын бардык предметтер боюнча окууларында пайдалуу болот.

Санариптик сабаттуулукка байланыштуу эффективдүү билим берүү ыкмаларын баалоо

Окуучулардын компетенттүүлүгүн баалоодон тышкары, сиздин окуу ыкмаларыңыз сиз күткөндөй таасир тийгизип жатканын билүү дайыма жакшы. Чынында, жакшыртуу ар дайым мүмкүн. Сабактын же программанын кандайдыр бир таасири болсо, окуучулар жогоруда саналып өткөн айрым баалоо суроолоруна жакшыраак жооп беришет; мисалы, адаштыруучу рубрикаларды аныктоодо же иш-аракеттер аяктагандан кийин фактыларды онлайн текшерүүдө. Ишинизди баштоодон мурун, анан бүтүргөндөн кийин өлчөөлөрдү алуу сизге бул жөнүндө маанилүү түшүнүк берет. Эгер сиз 6 жана 7-терезелерде окуучулардын билимин, көндүмдөрүн жана мамилесин баалоо үчүн тест суроолорун колдонсоңуз, анда алар эмнени үйрөнүшкөнүн жана үйрөнгөндөн кийин дагы эмне менен күрөшүп жатканын көрө аласыз.

Мындай суроо туулат: Мен өзүмдүн жана/же мектептик санариптик сабаттуулук программаларды кантип эң жакшы баалай алам (мисалы, кандай куралдарды жана кандай максатта колдонуу керек? Кандай аспектилерди баалоого болот жана керек? Пайдалуу, ишенимдүү куралдарга кантип жетүүгө болот? Баалоого кимдер катышат? Таасирди өлчөөнүн көптөгөн жолдору бар, бирок окуучулардын билимин мыйзамдуу жана ишенимдүү өлчөөлөрдү колдонуу, балким, эң натыйжалуу болуп саналат. Окуучулардан алар кантип үйрөтүлгөнүн жана эмнени үйрөнүшкөнүн баалоону сурануу пайдалуу маалымат бере алат, бирок көбүнчө алардын тактыгы жок, айрыкча алардын жооптору анонимдүү болбосо. Алар ошондой эле белгилүү бир жооп (социалдык артыкчылык) алуу үчүн стандарттуу кысым бар деп ойлошу мүмкүн. Ошентип, санариптик сабаттуулукту колдоо үчүн билим берүүнүн таасирин баалоо маанилүү, бирок ошондой эле татаал.

Мүмкүнчүлүк болсо, сиз жана сиздин кесиптештериңиз иш жүзүндө санариптик сабаттуулук жөнүндө көбүрөөк билүүгө кызыкдар изилдөөчүлөр менен биргеликте деталдуу баа берүүдөн пайда ала алышат.

16-кеңеш: Университеттер менен байланыштар

Бирок, балким, бул мугалимдер / тарбиячылар үчүн көп убакытты талап кылат. Университеттер көбүнчө профессордук-окутуучулук курамдын же аспиранттардын (санариптик сабаттуулук) программаларын баалашын каалайт. Жергиликтүү университетинизге (мисалы, Коммуникация факультетине) кайрылып, өнөктөштүк түзүүгө аракет кылсаңыз, бул сизге жана мектеп үчүн пайдалуу болушу мүмкүн. Түпкү максат – мектептерде санариптик сабаттуулукту үйрөтүү ыкмасын жакшыртуу, ошондой эле аны баалоо. Кээде бейөкмөт уюмдар да ушундай тажрыйбага ээ.

Карап көрүңүз...

- Мектепте санариптик сабаттуулук кантип окутулуп жатканын баалоо үчүн жергиликтүү университет же бейөкмөт уюм менен кызматташуу тууралуу мектеп директору менен сүйлөшүү.
- Мектепке кайсы баалоо куралдары бекер же өтө арзан баада жеткиликтүү болушу мүмкүн экенин онлайн изилдениңиз.
- EC SELFIE⁷ куралын сиздин мектебиниз окутуу жана окуу үчүн технологияны кантип колдонууну жакшыртууга жардам берүү үчүн колдонуп жатасызбы?

Кыскача айтканда, окуучуларыңыздын санариптик сабаттуулугун баалоо жана сиз жана сиздин кесиптештериңиз колдонгон программалардын жана ыкмалардын түрлөрүн баалоонун көптөгөн жолдору бар. Сиздин карамагыңызда көптөгөн ишенимдүү (негизинен бекер) куралдар бар.

Ресурстук эскертүү

Эгерде сизди кошумча билим берүү ресурстары кызыктырса, анда бул колдонмого тиркелген Жыйынтыктоочу отчет ресурстардын кеңири тизмесин камтыган.

⁷<https://education.ec.europa.eu/selfie>

Европа Биримдигинин
Басылмалар кеңсеси